

— APOKRYFY —
NOWEGO TESTAMENTU

TOM III

Listy i apokalipsy chrześcijańskie

POD REDAKCJĄ

ks. Marka Starowieyskiego

WSPÓŁPRACA:

Włodzimierz Appel, ks. Jan Czuj (†), Wiktor Kornatowski,
ks. Stanisław Kur, Ryszard Łużny (†), ks. Wincenty Myszor,
ks. Kazimierz Obrycki, ks. Henryk Pietras SJ, ks. Ryszard Rumianek (†),
ks. Tadeusz Sowa, Anna Świderkówna (†), ks. Rafał Zarzeczny SJ,
Ryszard Zawadzki, Magdalena Zowczak

WYDAWNICTWO WAM

© Wydawnictwo WAM, 2017
wydanie drugie

Redakcja
Anna Papierz
Projekt okładki
Michał Pawłowski

ISBN 978-83-77-0778-9

NIHIL OBSTAT
Prowincja Polski Południowej Towarzystwa Jezusowego
ks. Jakub Kołacz SJ, prowincjał
Kraków, dn. 22 marca 2017 r., l. dz. 53/217

WYDAWNICTWO WAM
ul. Kopernika 26 • 31-501 Kraków
tel. 12 62 93 200 • faks 12 42 95 003
e-mail: wam@wydawnictwowam.pl
www.wydawnictwowam.pl

DZIAŁ HANDLOWY
tel. 12 62 93 254-255 • faks 12 62 93 496
e-mail: handel@wydawnictwowam.pl

KSIĘGARNIA WYSYŁKOWA
tel. 12 62 93 260
e.wydawnictwowam.pl

Druk: EKODRUK • Kraków

PRZEDMOWA

Wydawanie całościowego polskiego przekładu apokryfów NT, zainicjowane przed laty, rozpoczynamy na nowo w inny nieco sposób, od trzeciego tomu, to jest od *Listów* i *Apokalips*. Wymaga to wyjaśnienia.

Najważniejszą część apokryfów NT, to jest tzw. *Ewangelie apokryficzne*, posiadamy już od lat w języku polskim i prawdopodobnie w nowej szacie ukażą się jako tom następny. *Dzieje Apostolskie*, najobszerniejszy dział apokryfów, nad którym prowadzone są na świecie najintensywniejsze badania, a więc gdzie zarazem następuje najwięcej zmian, jest prawie gotowy, tzn. najważniejsza część tekstów została już przełożona, choć ich wydanie ciągle odkładamy ze względu na coraz to nowe teksty publikowane, w związku z czym będzie można wiele przekładów uzupełnić. Najmniej jednak dzieje się w dziedzinie *Listów Apostolskich* oraz *Apokalips*, i wedle znajomości prac prowadzonych obecnie – po wydaniu krytycznym i doskonałym opracowaniu popularnym *Wniebowstąpienia Izajasza* – nic się nowego nie przygotowuje do druku w najbliższym czasie. Zaczynamy więc od końca, od trzeciego tomu, i ufamy, jeśli Bóg da, że po nim nastąpi nowe, gruntownie przerobione i uzupełnione wydanie *Ewangelii*, w którym zamieścimy wstęp ogólny do apokryfów i ogólną bibliografię, a w końcu – edycja tomu najtrudniejszego i najobszerniejszego: *Dziejów Apostolskich*, którego zapowiedzią była publikacja w serii *Ojcowie Żywi Dziejów Apostolskich* Ps. Abdiasza z obszernym wstępem.

Do niniejszych tomów wprowadziliśmy *novum* nie istniejące w innych zbiorach apokryfów. Postanowiliśmy bowiem wykorzystać badania dr Magdaleny Zowczak nad wpływem niektórych przynajmniej apokryfów na polski folklor, dokładniej – folklor dawnych polskich kresów (a więc terenów na obecnych polskich kresach wschodnich i na terytorium

Ukrainy, Białorusi i Litwy graniczącym z Polską). W tekstach tej badaczki czytelnik znajdzie zaktualizowane – odniesione często do czasów najnowszych – elementy znane z apokryfów. Sądzimy, że jej uwagi pomogą w recepcji i zrozumieniu roli kulturalnej apokryfów.

Zaczęliśmy przed laty wydanie dwóch pierwszych tomów *Apokryfów Nowego Testamentu* (Ewangelii) z całym aparatem naukowym i obszerną bibliografią wierząc, że doprowadzimy dzieło do końca w takiej właśnie formie. Po wydaniu *Ewangelii* nastąpiła dwudziestoletnia przerwa i wiele osób zniecierpliwionych pytało, kiedy ukażą się dalsze tomy. Im należy się wyjaśnienie. Powodów tej przerwy było kilka.

Materiały do *Ewangelii apokryficznych* udało mi się zebrać w czasie sześcioletniego pobytu na studiach, a następnie w okresie pracy w Rzymie. Mogłem wtedy korzystać z bibliotek rzymskich, szczególnie Biblicum i Instytutu Orientalnego. W chwili powrotu do Polski znalazłem się wobec zupełnej pustki – poza przywiezionymi publikacjami i teczkami fotokopii (wtedy jeszcze nie tak rozpowszechnionych jak dziś) nie było dosłownie niczego, ponieważ nikt w Polsce dotąd nie zajmował się tą dziedziną. Obok braku dawniejszych opracowań powstały nowe trudności, ponieważ w latach osiemdziesiątych rozpoczął się wielki *boom* naukowy na apokryfy: ukazywały się coraz liczniejsze nowe publikacje, powstałe w różnych środowiskach naukowych i w różnych państwach, zaczęło ukazywać się pismo poświęcone apokryfom; wszystko to było w Polsce najzupełniej niedostępne, nawet w tak znakomitej bibliotece, jaką jest Biblioteka KUL-u. Ponadto badacze apokryfów zorganizowali się w towarzystwo naukowe zajmujące się studiami nad nimi: „Association pour l’Etude de la litterature apocryphe chrétienne” (AELAC). Był to okres, kiedy sprowadzenie nowej literatury napotykało wielkie trudności, stąd też pomoc kolegów z AELAC okazała się ogromnie cenna, a udział w niektórych przynajmniej z corocznych spotkań pozwolił na orientację ogólną w sprawie kierunków badań. W ten sposób kompletowałem sobie skromny warsztat podstawowych publikacji, dzięki któremu można było zacząć wydawać w czasopiśmie naukowych („Bobolanum”, „Ruch Biblijny i Liturgiczny”, „Studia Paradayskie”, „Warszawskie Studia Teologiczne”) tłumaczenia pewnych przynajmniej tekstów oraz *Kroniki apokryfów* w WST, która informowała polskich czytelników o badaniach zachodnich.

Wszystko to były jednak ruchy pojedynczego człowieka, a imprezy tego rodzaju jak wydawanie *Apokryfów Nowego Testamentu* nie można

robić w pojedynkę – jest to praca typowo interdyscyplinarna i wymaga pomocy jakiejś uczelni czy instytutu, jak to się dzieje na Zachodzie. Musi ona bowiem być wspierana przez bibliotekę większą niż najlepsze nawet zbiory prywatne, przez stypendia zagraniczne (ze względu na stan polskich bibliotek i konieczność kontaktów) i w końcu przez fundusz na opłacenie tłumaczy z różnych języków, którzy po dokonaniu przekładu musieli otrzymać natychmiast zapłatę z powodu galopującej wtedy inflacji.

W tej sytuacji zwróciłem się do Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego proponując stworzenie komórki zajmującej się badaniami apokryfów Nowego Testamentu. KUL bowiem był – jak sądziłem – instytucją idealną, gromadzącą teologów, biblistów, filologów oraz bardzo ważnych ze względu na kulturotwórczą rolę apokryfów – historyków literatury i sztuki. Ponadto był uczelnią posiadającą wyjątkową zupełnie bibliotekę, która w tych trudnych czasach mogła regularnie sprowadzać nie tylko nowe pozycje, ale dysponowała świetnym zestawem czasopism, uzupełnianym na bieżąco. KUL ponadto miał możliwości stypendialne w stopniu, jakiego nie miała żadna ówczesna uczelnia. Być może była to propozycja nie-realna, bo list w tej sprawie, wysłany chyba w r. 1977, pozostał dotąd (to jest do roku 2000) bez odpowiedzi, podobnie zresztą jak prośba o fundusze na opłacanie dalszej pracy tłumaczy, których udało się zgromadzić przy wydaniu pierwszego tomu *Apokryfów*, wysłana przeze mnie po ukazaniu się owego tomu. Były wprawdzie, przyznać muszę, ze strony KUL-u liczne i nawet serdeczne deklaracje zamiaru wydawania dalszych tomów *Apokryfów*, ale niestety nawet najpiękniejszymi i najżyczliwszymi deklaracjami nie załatwi się kosztownego i trudnego procesu wydawniczego.

W związku z tym po wydaniu I tomu *Apokryfów Nowego Testamentu* znalazłem się w sytuacji, w której, dla przygotowania ich drugiego tomu, powinienem był zdobywać sam teksty do przekładów (książki, fotokopie itd.), wyszukiwać tłumaczy i ich opłacać, nie mówiąc o bardzo kosztownym warsztacie produkcyjnym (redakcja, przepisywanie, korekty trudnych tekstów itd.). Ambitne początki musiały ustąpić wobec brutalnej rzeczywistości. Pozostało mi samemu zasiąść do biurka i zacząć tłumaczyć: jak widać z tego tomu, większość przekładów i opracowań jest tego samego autorstwa, co z pewnością nie wpływa na podwyższenie poziomu tomu.

Jeżeli jednak piszę te krytyczne i gorzkie uwagi pod adresem KUL-u, to nie można zapomnieć, że inicjatorem imprezy wydania polskiego prze-

kładu apokryfów Nowego Testamentu był ks. prof. Stanisław Łach, profesor egzegezy na KUL-u, który mnie do tej pracy zachęcał, że imprezę tę popierała p. prof. L. Małunowicz, że wspierał ją całym sercem ówczesny rektor KUL-u, o. prof. A. Krapiec OP (i nie tylko sercem, szczególnie gdy brakło mi pieniędzy, by opłacić przepisanie ponad 2000-stronicowego tekstu, i stanąłem wobec możliwości „apokryficzno-bankructwa”). Trudno zapomnieć świetny zespół Wydawnictwa TN KUL-u z jego dyrektorem p. Stykiem na czele oraz znakomitego redaktora p. A. Fedkowskiego, który w ten tom włożył dużo serca, czy o. dra A. Bobera SJ, ówczesnego adiunkta na KUL-u, którego doskonała i wnikliwa recenzja dodała mi wprawdzie sporo pracy, ale ustrzegła przed licznymi błędami. I w końcu to Towarzystwo Naukowe KUL-u zaufało – wprawdzie nie bez wahań, czemu się zresztą nie dziwię – młodemu i początkującemu badaczowi. Przecież dwa poważne wydawnictwa, jakimi były IW „Znak” w Krakowie i Wydawnictwo Akademii Teologii Katolickiej w Warszawie, dodajmy – wydawca patrystycznej serii Pism Starochrześcijańskich Piarzy, odrzuciły propozycję wydawania *Apokryfów Nowego Testamentu*. Wszystkim wymienionym osobom zawdzięczam wydanie dwóch pierwszych tomów.

Wobec braku wsparcia i niemożności prowadzenia dalszych prac na poziomie dwóch pierwszych tomów trzeba było ograniczyć ambicje. Ponadto przyszły inne, pilniejsze zajęcia, ale apokryfy ciągle były na moim biurku i kolejne teczki i segregatory zapełniały się przekładami, a półki – nowymi wydaniem apokryfów, opracowaniami i fotokopiami. Ponadto ukazywały się wydania nowych tłumaczeń apokryfów. Druk Ps. Abdiasza *Dziejów Apostolskich* w serii *Ojcowie Żywi*, wydawanej przez krakowskie Wydawnictwo Apostolstwa Modlitwy, był pierwszym zwiastunem nowej serii. Niestety, jak można stwierdzić, porównując ten tom z kulowskim wydaniem *Ewangelii apokryficznych*, trzeba było ograniczyć uczone przypisy i wstępy oraz bibliografię i przestawić styl wydania ze ściśle naukowego na popularny, nie tracący wszelako naukowego poziomu. W tej formie podjęło się wydania WAM.

Pragnie ono połączyć zasady naukowego przekładu tekstu i przystępność przedstawienia jego problematyki. Podajemy więc poszczególne teksty opatrzone wstępami, w których prezentujemy podstawową problematykę tekstu oraz przekład opatrzone również elementarnym komentarzem. Śródtytuły w tekstach podane wersalikami pochodzą od opracowują-

cego, teksty podane tłustym drukiem (początek, koniec) są oryginalne. Mając na uwadze wagę Pisma św. w tekstach wczesnochrześcijańskich, podajemy (o ile to jest możliwe) wszystkie cytaty i nawiązania do Ksiąg Świętych, które często stanowią klucz do zrozumienia apokryfu. Zwracamy ponadto szczególną uwagę na związki danego utworu z literaturą patrystyczną. Na końcu tomu umieszczono zasadniczą bibliografię dotyczącą poszczególnych utworów tłumaczonych w niniejszym tomie, a więc wydania, przekłady i opracowania oraz, w niektórych wypadkach, również i tych nie zamieszczonych.

Czytelnikom nie obznajomionym z gatunkiem literackim, jakim są apokryfy, przypominamy, że nasze wydanie obejmuje jedynie wybór tekstów apokryficznych, których liczba jest ogromna; można się przekonać na podstawie *Bibliografii*, ile każdy z utworów posiada wersji językowych i ile utworów zostało w tym tomie pominiętych. Staraliśmy się podać, w miarę naszych skromnych – jak widzieliśmy – możliwości, najbardziej reprezentatywne teksty z różnych grup językowych, zwracając uwagę również na teksty w językach orientalnych, traktowane po macoszemu przez polską teologię. Niektóre z nich zwłaszcza wywarły wpływ na różne dziedziny kultury europejskiej w szerokim znaczeniu słowa; na ten aspekt zwracamy również uwagę w komentarzu i we wstępach do poszczególnych tekstów. Jeśli chodzi o wybór tekstów, to podaliśmy w nim nie tylko typowe apokryfy Nowego Testamentu, jak np. *Apokalipsy Piotra i Pawła*, *Listy Seneki i Pawła*, ale również utwory chrześcijańskie związane z osobami Starego Testamentu, jak Izajasz czy Ezdrasz, które bywają podawane zazwyczaj w zbiorach apokryfów Starego Testamentu (np. przez Charleswortha), a które nie znalazły się w zbiorze *Apokryfów Starego Testamentu*, wydanym pod redakcją ks. prof. R. Rubinkiewicza. Nie wszystkie utwory zawarte w tym tomie pochodzą ze starożytności chrześcijańskiej: podaliśmy tu również kilka listów apokryficznych z okresu średniowiecza.

Wspomniałem już o pomocy ze strony AELAC. Chcę tu podziękować w szczególny sposób prof. Jean-Daniel Kaestli, dzięki którego pomocy mogłem dokończyć opracowywanie tego tomu w Instytucie Biblijnym Uniwersytetu w Lozannie. Pracowałem tam nie tylko w świetnej bibliotece, ale pośród ludzi przyjaznych, dzielących się chętnie swoją ogromną wiedzą, jak dr Pierluigi Piovanelli czy dr Albert Frey. W czasie tego krótkiego pobytu mogłem zasięgnąć kompetentnych konsultacji u prof. Ireny Backus

i prof. Enrico Norellego z Uniwersytetu Genewskiego, a we Fryburgu cennych informacji udzielił mi prof. Flavio Nuvolone. Chcę wyrazić słowa podziękowania ks. Bogdanowi Liniewskiemu, który gościł mnie w Renans w czasie pobytu w Lozannie. Dziękuję również ks. dr. Marianowi Roli, rektorowi Polskiego Kolegium w Rzymie, z którego gościnności korzystałem w ciągu trzech miesięcy pobytu w Wiecznym Mieście jako *visiting professor* na „Gregorianie” i „Augustinianum”, oraz księżom studentom tegoż Kolegium, którzy pomagali mi w iście koleżeński sposób.

Następnym etapem wydania apokryfów będzie wybór *Ewangelii apokryficznych*, po których nastąpi najobszerniejszy tom – apokryficznych *Dziejów Apostolskich*. W ten sposób, oby Bóg dał, Polska dołączy do krajów, które mają zbiory apokryfów Nowego Testamentu w językach ojczystych.

Łomianki, 31 grudnia 1999 roku

WYKAZ SKRÓTÓW

1. Skróty ksiąg Pisma Świętego

Poszczególne księgi Biblii cytowane są wedle skrótów zastosowanych w Biblii Tysiąclecia.

LXX – Septuaginta.

2. Skróty apokryficznych listów, apokalips i innych apokryfów

ApEl	–	Apokalipsa Eliasza
ApEzdr	–	Apokalipsa Ezdrasza
ApJ	–	Apokalipsa Jana
ApM	–	Apokalipsa Maryi
ApMojż	–	Apokalipsa Mojżesza
ApMśl	–	Apokalipsa Maryi słowiańska
ApPtEt	–	Apokalipsa Piotra, tekst etiopski
ApPtGr	–	Apokalipsa Piotra, tekst grecki
ApPtNH	–	Apokalipsa Piotra z Nag Hammadi
ApPw	–	Apokalipsa Pawła
ApPwNH	–	Apokalipsa Pawła z Nag Hammadi
ApSedr	–	Apokalipsa Sedracha
ApSof	–	Apokalipsa Sofoniasza
1ApTm	–	I Apokalipsa Tomasza
2ApTm	–	II Apokalipsa Tomasza
DzAnd	–	Dzieje Andrzeja
DzJ	–	Dzieje Jana
DzPwTk	–	Dzieje Pawła i Tekli
DzTm	–	Dzieje Tomasza
EwBart	–	Ewangelia Bartłomieja
EwDzArab	–	Ewangelia Dzieciństwa Arabska
EwPt	–	Ewangelia Piotra
EwTmDz	–	Ewangelia Tomasza Dzieciństwa

Hen	–	Księga Henocha
JózCieś	–	Dzieje Józefa Cieśli
Jub	–	Księga Jubileuszów
ListAbg	–	List Abgara
ListAleks	–	List św. Pawła do Aleksandryjczyków
ListAp	–	List Apostołów
ListLaod	–	List św. Pawła do Laodycejczyków
ListLent	–	List Lentulusa
ListMIg	–	Korespondencja Maryi i Ignacego
ListMMes	–	List Maryi do mieszkańców Messyny
ListMFlor	–	List Maryi do mieszkańców Florencji
ListNieb	–	List o zachowaniu niedzieli spadły z nieba
ListTt	–	List Tytusa
OdSal	–	Ody Salomona
OrSib	–	Oracula Sibyllina
ProtEwJk	–	Protoewangelia Jakuba
PsMt	–	Ewangelia Ps. Mateusza
SenPw	–	Korespondencja Seneki i Pawła
TestAd	–	Testament Adama
TestAs	–	Testament Asera
TestBen	–	Testament Beniamina
TestDan	–	Testament Dana
TestLew	–	Testament Lewiego
WizEzdr	–	Wizja Ezdrasza
WnbIz	–	Wniebowstąpienie Izajasza
ZapJ	–	Zapytania Jana
Zstap	–	Zstąpienie do Otchłani
3Ezdr	–	III Księga Ezdrasza
4Ezdr	–	IV Księga Ezdrasza
5Ezdr	–	V Księga Ezdrasza
6Ezdr	–	VI Księga Ezdrasza

3. Skróty dzieł, serii i czasopism cytowanych

ABol	–	Analecta Bollandiana, Bruxelles 1882-.
ANRW	–	<i>Aufstieg und Niedergang der römischen Welt</i> , ed. B. Temporini, Berlin 1970-.
ANT	–	<i>Apokryfy Nowego Testamentu</i> , red. M. Starowieyski, 1, 1-2, Lublin 1980.
Apok	–	<i>Apokriefen van het Neuve Testament</i> , red. A. F. J. Klijn, 1-2, Kampen 1985.

- AST – *Apokryfy Starego Testamentu*, red. R. Rubinkiewicz, Warszawa 2000.
- Aug – Augustinianum, Roma 1961-.
- Bb – Biblica, Roma 1920-.
- BHG – *Bibliotheca Hagiographica Graeca*, 1-3, ed. F. Halkin, Bruxelles 1957 (i Auctaria).
- BHL – *Bibliotheca Hagiographica Latina*, 1-2, Bruxelles 1898-1899 (1992).
- BHLns – *Bibliotheca Hagiographica Latina, Novum Supplementum*, ed. H. Fros, Bruxelles 1986.
- BHO – *Bibliotheca Hagiographica Orientalis*, Bruxelles 1910.
- CCAp – Corpus Christianorum, series apocryphorum, Turnhout 1983-.
- CCL – Corpus Christianorum, series latina, Turnhout 1953-.
- CIAp – *Clavis Apocryphorum Novi Testamenti*, cura M. Geerard, Turnhout 1992.
- CIApVT – *Clavis Apocryphorum Veteris Testamenti*, cura J. C. Haelewyck, Turnhout 1998.
- Charlesworth – *The Old Testament Pseudepigrapha*, 1-2, ed. J. H. Charlesworth, London 1983.
- CPG – *Clavis Patrum Graecorum*, cura M. Geerard, 1-5, 6, Turnhout 1974–1998.
- CPL – E. Dekkers, Ae. Gaar, *Clavis Patrum Latinorum*, Steenbrugis 1995³.
- CSCO – Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium, Paris-Louvain 1903-.
- CSEL – Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum, Vindobonae 1866-.
- DACL – *Dictionnaire d'Archéologie Chrétienne et de Liturgie*, 1-15, red. H. Leclercq i inni, Paris 1907-1953.
- Denis – M. Denis, *Introduction aux Pseudoépigraphes grecs d'Ancien Testament*, Leiden 1970.
- EAC – *Ecrits apocryphes chrétiens*, dir. F. Bovon, P. Geoltrain, Paris 1998.
- Elliott – J. K. Elliott, *The Apocryphal New Testament*, Oxford 1993.
- Erbetta – M. Erbetta, *Gli apocrifi del NT*, 1(1-2)-3, b. m. w. 1966-1981.
- Fabricius – J. A. Fabricius, *Codex Apocryphus Novi Testamenti*, Hamburgi 1703.
- FS – Festschrift (Księga pamiątkowa).
- GCS – Die Griechischen Christlichen Schriftsteller der Ersten Drei Jahrhunderte, Berlin-Leipzig 1897-.
- HE – *Historia Ecclesiastica* (Historia Kościoła)
- James – M. R. James, *The Apocryphal NT*, Oxford 1924, 1972.

- JThS – Journal of Theological Studies, London 1899-.
- Lehnardt – A. Lehnardt, *Bibliographie zu den jüdischen Schriften aus hellenistisch-römischer Zeit*, Gütersloh 1999.
- McNamara – M. MacNamara, *The Apocrypha in the Irish Church*, Dublin 1975.
- Migne, Ap – J. P. Migne, *Dictionnaire des apocryphes*, 1-2, Paris 1856, Turnhout 1989.
- Moraldi – L. Moraldi, *Apocrifi del Nuovo Testamento*, 1-2, Torino 1971.
- NHC – Nag Hammadi Codex.
- NT – Nowy Testament.
- OCP – Orientalia Christiana Periodica, Roma 1935-.
- OŻ – Ojcowie Żywi, Kraków 1978-.
- PG – J. B. Migne, *Patrologia Graeca*, 1-161, Paris 1857-1886.
- PL – J. B. Migne, *Patrologia Latina*, 1-227, Paris 1841-1864.
- PLS – A. Hamman, *Patrologiae Latinae Supplementum*, 1-5, Paris 1958-1970.
- PO – *Patrologia Orientalis*, Paris 1907-.
- PSP – *Pisma Starochrześcijańskich Pisarzy*, Warszawa 1969-.
- PTS – *Patristische Texte und Studien*, Berlin 1964-.
- RAC – *Reallexikon für Antike und Christentum*, ed. T. Klauser i inni, Stuttgart 1950-.
- RBen – *Revue Bénédictine*, Maredsous 1884-.
- RBib – *Revue Biblique*, Paris 1895-.
- Riessler – P. Riessler, *Altjüdisches Schrifttum ausserhalb der Bibel*, Heidelberg 1975³.
- Rubinkiewicz – R. Rubinkiewicz, *Wprowadzenie do apokryfów Starego Testamentu*, Lublin 1987.
- Santos Otero, *Hand.* – A. de Santos Otero, *Die handschriftliche Überlieferung der altslawischen Apokryphen*, 1-2, PTS 20, 23, Berlin 1978, 1981.
- SCh – *Sources Chrétiennes*, Paris 1941-.
- Schneemelcher – W. Schneemelcher, *Neutestamentliche Apokryphen*, 1-2, Tübingen 1987-1989⁵.
- Schneemelcher ang. – *The NT Apocrypha*, 1-2, ed. W. Schneemelcher, trans. R. McL Wilson, Cambridge 1991-1992.
- SH – *Subsidia Hagiographica*, Bruxelles 1886-.
- Sparks – *The Apocryphal Old Testament*, ed. H. F. D. Sparks, Oxford 1984.
- ST – Stary Testament.
- STV – *Studia Theologica Varsaviensia*, Warszawa 1983-.
- SWP – J. M. Szymusiak, M. Starowieyski, *Słownik wczesnochrześcijańskiego piśmiennictwa*, Poznań 1971.

- SWPW – M. Starowieyski, *Słownik wczesnochrześcijańskiego piśmiennictwa Wschodu*, Warszawa 1999.
- Thomson 1, 2 – F. J. Thomson, recenzja Santos Otero *Hand.*, w: *The Slavonic and East Review*, 58(1980), 256-268; 63(1985), 73-98.
- Tischendorf, *Apocalypses* – C. Tischendorf, *Apocalypses apocryphae*, Lipsiae 1866 (Hildesheim 1966).
- ThQ – Theologische Quartalschrift, Tübingen 1819-.
- TRE – *Theologische Realenzyklopädie*, Berlin 1977-.
- TU – Texte und Untersuchungen, Leipzig 1882-.
- VoxP – Vox Patrum, Lublin 1981-.
- VT – Vetus Testamentum (Stary Testament).
- WST – Warszawskie Studia Teologiczne, Warszawa 1982-.
- ZKG – Zeitschrift für Kirchengeschichte, Stuttgart 1876-.
- ZNW – Zeitschrift für die Neutestamentliche Wissenschaft, Giessen 1900-.
- ŻrM – Źródła Monastyczne, Kraków-Tyniec 1993-.

WSPÓŁPRACOWNICY TOMU

Appel Włodzimierz (ur. 1951), profesor Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, filolog klasyczny, autor licznych prac z dziedziny literatury, leksykografii i epigrafiki greckiej oraz przekładów (*Hymny homeryckie, Wojna żabomyśia*). OrSib.

Czuj Jan (1886-1957), profesor UW i ATK, patrolog, tłumacz tekstów patrystycznych greckich i łacińskich, m.in. listów św. Hieronima i Grzegorza Wielkiego. Fragment Laktancjusza.

Kur Stanisław (ur. 1929), dr hab. teologii, mgr semistyki (etiologia), profesor Starego Testamentu na Papieskim Wydziale Teologicznym w Warszawie, wydawca tekstów etiopskich w CSCO. ListAp, WnbLz.

Kornatowski Wiktor (+ 1976), profesor Instytutu Historycznego Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. Autor szeregu prac z dziedziny historii myśli europejskiej, Tłumacz Cicerona, Seneki, Bacona, Campanelli, św. Augustyna, fragment *De civitate Dei* w OrSib.

Łużny Ryszard (1927–1998), profesor zwyczajny UJ i KUL, rusycysta, specjalista od literatury XIX w. (L. Tołstoj, Puszkina) i literatury staroruskiej: *Słowo o Bogu i człowieku, Pieśń o niebieskiej księdze*. ApMsl przekł.

Myszor Wincenty (ur. 1941), profesor zwyczajny UKSW w Warszawie. Autor licznych prac z dziedziny gnozy i języka koptyjskiego, tłumacz tekstów koptyjskich z Nag Hammadi, członek redakcji Pism Starochrześcijańskich Pisarzy i redaktor *Studia Antiquitatis Christianae*. ApPtNH, ApPwNH.

Obrycki Kazimierz (ur. 1941), dr filologii klasycznej, starszy wykładowca na UKSW, autor licznych przekładów z języka łacińskiego, np. Eugipiusza, św. Augustyna, Tertuliana. SenPw.

Pietras Henryk (ur. 1954), profesor patrologii Papieskiego Wydziału Teologicznego w Warszawie (sekcja „Bobolanum”) i dziekan Wydziału Filozoficznego SJ w Krakowie. Autor licznych prac z dziedziny teologii patrystycznej, inicjator serii *Źródła Myśli Chrześcijańskiej*. ApTm.

Rumianek Ryszard (ur. 1947), lic. bibliistyki, dr hab. teologii, profesor nadzwyczajny UKSW, autor szeregu prac dotyczących Starego Testamentu, m. i. *Oredzie Księgi Ezechiela*. ListLaod.

Sowa Tadeusz (ur. 1957), mgr teologii. List Licyniana w ListNieb.

Starowieyski Marek (ur. 1937), profesor zwyczajny UW, patrolog i tłumacz tekstów patrystycznych. Redaktor serii Źródła Monastyczne i Ojcowie Żywi. Ważniejsze prace: *Słownik wczesnochrześcijańskiego piśmiennictwa* (z J. M. Szymusiakiem); *Słownik wczesnochrześcijańskiego piśmiennictwa Wschodu*; *Apokryfy Nowego Testamentu – Ewangelie*; *Muza chrześcijańska* (3 tomy) i inne. ListAleks, ListTyt (kom.), ListNieb, Listy Średn., Apokalipsy związane z Ezdraszem, ApPtGr, ApPw, ApM (kom.), Apokalipsy związane z Janem, ApTm, OrSib (kom.).

Świderkówna Anna (ur. 1925), profesor zwyczajny emer. UW, papirolog, autorka licznych przekładów literatury klasycznej (Katullus, Owidiusz, sielanki greckie), patrystycznej (*Ojcowie Apostołscy*), biblijnej (Ewangelie Mateusza i Marka) oraz książek z historii epoki hellenistycznej (np. *Bogowie zeszli z Olimpu*, *7 Kleopatr*, *Hellenika*), a także biblijnych (3 t. *Rozmów o Biblii*). OrSib.

Zarzewny Rafał, SJ (ur. 1969), doktorant patrologii na UKSW. WnbIz (kom.), WnbIzGr.

Zawadzki Ryszard (ur. 1961), doktor teologii biblijnej, wykładowca bibliistyki w Archidiecezjalnym Kolegium Teologicznym we Wrocławiu. 2ApTm.

Zowczak Magdalena (ur. 1956), doktor etnologii, adiunkt w katedrze Etnologii i Antropologii Kulturowej UW, autorka prac z dziedziny etnografii (*Bohater wsi – mit i stereotyp*). Apokryfy w wierzeniach ludowych.

I. LISTY APOKRYFICZNE

1. Epistolografia apokryficzna

(ks. M. Starowieyski)

Pośród apokryfów Nowego Testamentu najmniejszą grupę stanowią listy apokryficzne; jest to, dodajmy, grupa pism apokryficznych o najmniejszym też znaczeniu. *Clavis apocryphorum Novi Testamenti* (305-311) wlicza siedem utworów: *List św. Pawła do mieszkańców Laodycei*, *Korespondencję św. Pawła i Seneki*, *List Ps. Tytusa*, *List do Kwadratusa*, *Listy do Longina, Augusta, Ursyna i Patrofila*, *List Lentulusa*, *List o zachowaniu niedzieli spadły z nieba*. *Listy do Longina, Augusta i Ursyna* oraz *List do Kwadratusa*, ze względu na ich tematykę – związek z narodzeniem oraz ze śmiercią i męką Chrystusa, umieścimy w tomie Ewangelii, podobnie jak i inne listy związane z tym tematem. Tu natomiast dodaliśmy *List Apostołów*, który *Clavis* zalicza do grupy dialogów ze Zbawicielem (nr 22), już wydany uprzednio w I tomie *Apokryfów Nowego Testamentu* (powody naszego wyboru podaliśmy we wstępie do tego utworu) oraz *List św. Pawła do Aleksandryjczyków*. W tym rozdziale znajdziemy ponadto kilka utworów średniowiecznych związanych z postacią Maryi, a więc korespondencję z Ignacym Antiocheńskim, listy do mieszkańców Messyny i Florencji, nie uwzględnione przez *Clavis*, jako utwory późniejsze, podobnie jak *List św. Pawła do Aleksandryjczyków*.

Nie znaczy to bynajmniej, że wymieniliśmy tu wszystkie listy apokryficzne, które przekazała nam starożytność czy średniowiecze. Listy do Koryntian np. znajdujemy w *Dziejach Pawła*, korespondencja Abgara i Chrystusa zawiera się w opowiadaniu o apostołe Tadeuszu – obydwa te utwory znajdziemy w tomie II *Apokryfów Nowego Testamentu*, pośród apokryficznych *Dziejów Apostolskich*. Ponadto istnieje duża grupa listów dotyczących męki Pańskiej, jak *List Piłata do Klaudiusza*, zawarty w *Zstąpieniu* łacińskim (wersja A), *Anafora Piłata*, *List Piłata do Heroda*, *List do Tyberiusza* – wszystkie te utwory, uprzednio wydane

już w *Apokryfach Nowego Testamentu*, znajdziemy w I tomie apokryfów. Ponadto jeszcze inne, nie zachowane listy apokryficzne są wspomniane w literaturze patrystycznej.

Optat z Milev (IV w.) pisze: „W liście apostoła Piotra przeczytaliśmy: «Nie sądzicie waszych braci na podstawie opinii, aby ich potępić»”¹. Być może jest to połączenie dwóch cytatów z listu św. Jakuba (2, 1 oraz 4, 11), ale również jest możliwe, że jest to fragment trzeciego listu św. Piotra, wspomnianego w jednym z rękopisów przekładów *Homilii do księgi Jozuego Orygenes*a, gdzie znajdujemy stwierdzenie, że Piotr zagrzmaiał trąbą swoich dwóch [trzech] listów².

W anonimowym dziełku *De montibus Sina et Sion* (III-IV w.) znajdujemy cytaty z Listu św. Jana, którego nie ma w żadnym z jego listów kanonicznych: „Widzimy Chrystusa w nas jakby w zwierciadle, jak On sam nas poucza i upomina w liście Jana [skierowanym] do ludu: «Tak Mnie w was oglądajcie, jak każdy z was widzi siebie w wodzie albo w lustrze»”³. Czy nie jest to przypadkiem nawiązanie do teoretyka listu, Demetriusza, który mówi o liście jako zwierciadle duszy? (227).

List Piotra do Jakuba i Jakuba do Klemensa znajdujemy w *Pseudoklementynach* (Homilie)⁴.

List Piotra do Filipa i Jakuba znajdujemy wśród pism z Nag Hammadi⁵.

List Barnaby jest zazwyczaj wydawany pomiędzy pismami Ojców Apostolskich, niektórzy jednak autorzy wydają go pomiędzy listami apokryficznymi uważając, że autor podaje się za apostoła Barnabę, towarzysza Pawła, co jednak pozostaje do udowodnienia; osobiście uważam to za pogląd dość wątpliwy, gdyż, po pierwsze, autor nie identyfikuje się w swoim liście z apostołem Barnabą, po drugie zaś – imię Barnaba występowało w tamtych czasach raczej często⁶.

Nie będzie chyba przesadą przypuszczenie, że zostaną odkryte nowe listy apokryficzne pod imionami apostołów lub ich uczniów.

List (gr. *epistolé*, *grámmata*; łac. *litterae*, *epistula*) w starożytności od czasów babilońskich odgrywał ogromną rolę jako podstawowy środek porozumiewania się pomiędzy ludźmi. Stąd też starożytność klasyczna, która list przejęła prawdopodobnie ze Wschodu, pozostawiła nam nie tylko ogromne zbiory listów pisanych

¹ 1, 5, CSEL 26, 1893, 7.

² GCS *Origenes Werke* 7, 1921, 328.

³ CSEL 3, 3, 1871, 117.

⁴ ClAp 209 (1, 3).

⁵ SWPW 170n; ClAp 26 i 23.

⁶ *Pierwsi świadkowie, Pisma Ojców Apostolskich*, przekł. A. Świderkówna, oprac. ks. M. Starowieyski, Kraków 1998², 198-204.

tak po grecku, jak i po łacinie, np. w literaturze pogańskiej – listy Cycerona, a w chrześcijańskiej – kolekcje listów greckich Izydora z Peluzjum czy łacińskich, jak Ambrożego, Hieronima, Augustyna, oraz papieży – Leona Wielkiego lub Grzegorza Wielkiego, ale także stworzyła teorię listu, pozostawiła traktaty na temat ich pisania (w chrześcijaństwie takim traktatem jest list 51 Grzegorza z Nazjanzu) oraz zbiory wzorcowych listów.

Z epoki starożytnej posiadamy zarówno listy prywatne, jak i urzędowe, tak świeckie, jak i kościelne. Były jeszcze listy literackie, przeznaczone do publikacji, listy „naukowe” – małe traktaty, stanowiące często odpowiedzi na postawione pytania: takie listy spotykamy w korespondencji św. Hieronima czy św. Augustyna. Były w końcu listy publicystyczne: z braku środków masowego przekazu wyrażano w nich publicznie swoje poglądy; odpowiadały więc w jakiś sposób naszym „listom otwartym”. Były oczywiście listy miłosne, listy w sprawach interesów (*l. negotiales*) oraz zwyczajne listy rodzinne (*l. familiares*). Jak więc widzimy, list stanowił ważny i bardzo różnorodny gatunek literacki, o bardzo zróżnicowanej wartości: od kunsztownie zbudowanych listów np. Eneasza z Gazy po listy urzędowe zachowane na papirusach, ważne szczególnie dla historii, ale bez jakiegokolwiek wartości literackiej.

Jakie więc miejsce w tym gatunku zajmują listy apokryficzne?

Powstanie listów apokryficznych było logiczną konsekwencją sytuacji Nowego Testamentu, w którym spotykamy 14 listów tzw. *Corpus Paulinum* i 7 tzw. listów katolickich; forma listu użyta jest również w Apokalipsie św. Jana (Listy do siedmiu Kościołów). Mając wzór listów kanonicznych, autorzy chrześcijańscy czuli się upoważnieni do ujmowania w formie listów treści, które chcieli przekazać. List zresztą funkcjonował w literaturze wczesnochrześcijańskiej od pierwszych utworów pohanonicznych na przełomie I i II wieku. Mamy więc *List Klemensa Rzymskiego*, *List Barnaby*, *Listy św. Ignacego Antiocheńskiego*. Dokładniejsze omówienie problemu epistolografii w starożytności chrześcijańskiej daje prof. L. Małunowicz, por. *Bibliografia*.

Zacznijmy od stwierdzenia, że nie wszystkie listy apokryficzne są istotnie listami. *List Apostołów* można zaliczyć do wielu kategorii apokryfów, co wyjaśnilśmy we wstępie do tego utworu. *List Lentulusa* stanowi fragment kroniki, któremu, dla uwierzytelnienia treści, nadano formę listu, przynajmniej w jednej z jego wersji, a *List Ps. Tytusa* jest homilią zachęcającą do praktykowania czystości; podobnie zresztą nie jest listem wersja krótsza *Apokalipsy Tomasza* (która nawet w tytule nosi słowo list), umieszczona pośród apokalips. Te utwory funkcjonują jednak zarówno w publikacjach naukowych, jak i w świadomości naukowej jako listy i umieszczenie ich gdzie indziej wprowadziłoby tylko chaos pojęciowy; stąd też drukujemy je w tym tomie, wyrażając jednak nasze zastrzeżenia.

Już starożytność знаła listy publikowane pod innym imieniem: nadawano im autorstwo sławnych ludzi, by podnieść autorytet tych utworów. Mamy więc np. listy pod imieniem Platona, Arystotelesa i innych, cieszące się wielkim powodzeniem, i bynajmniej nie osądzano tego procederu wedle naszych kryteriów jako fałszerstwo czy oszustwo.

Taką praktykę podjęli też chrześcijanie; jest to jedna z zasadniczych cech utworów apokryficznych⁷. Niektórzy więc pisarze, nam nie znani, swoje poglądy teologiczne przypisywali nie tylko Apostołom, ale podpisywali je nawet imieniem Maryi oraz Chrystusa. Czasami chodziło tylko o zwykłą próżność – np. chwałę miasta: taki był między innymi cel korespondencji Chrystusa i Abgara, dodającej splendoru mieszkańcom Edessy, którzy mogli się chlubić tym, że do ich toparchy napisał list sam Chrystus; podobnie rzecz się miała z *Listami Maryi do mieszkańców Florencji i Messyny*. W innych listach chodziło o uzupełnianie Ewangelii kanonicznych, jak to zachodzi w *Liście Lentulusa*, podającym opis postaci Chrystusa, którego to opisu nie znajdujemy w Ewangeliach. Podobnie rzecz się ma z *Anaforą Pilata* (por. *Ewangelie apokryficzne*) czy w końcu z listem do Kwadratusa. Inne listy noszą charakter parenetyczny – zachęty, np. do czystości, jak *List Ps. Tytusa*, który stanowi nie tylko zachętę do czystości, ale i traktat na jej temat, podobnie jak pewnego rodzaju traktatem jest *List Apostołów*. *List Ps. Tytusa* jednak pełni jeszcze inną funkcję – stanowi utwór polemiczny zwalczający gwałtownie tzw. małżeństwa duchowe i *virgines subintroductae*. W listach wyrażano również apologię chrześcijaństwa, np. *Korespondencja Pawła i Seneki* ma na celu wykazanie, że chrześcijaństwo ma swoją kulturę, a chrześcijanie nie są zwykłymi prostytutkami, skoro sam wielki Seneka koresponduje jak równy z równym z Apostołem Narodów – św. Pawłem.

Osobnym rodzajem listów apokryficznych są te napisane przez samego Boga, którym, dodajmy, przypisywano cudowne własności. Omówiono je we wstępie do *Listu o zachowaniu niedzieli*.

Mimo stosunkowo dużej różnorodności rodzajów, listy apokryficzne przez nas posiadane, jak to będziemy mogli się przekonać, nie przedstawiają ani wielkich walorów artystycznych, ani teologicznych, ani w końcu nie mają wielkiego znaczenia jako źródła historyczne. Nie są też tworzone według zasad starożytnej epistolografii, z wyjątkiem może *Korespondencji Pawła i Seneki*. A jednak przynajmniej niektóre z nich cieszyły się niegdyś ogromnym powodzeniem, jak korespondencja Abgara, szczególnie na chrześcijańskim Wschodzie, której odpisy

⁷ Bibliografię na ten temat znajdziemy w ogólnym wstępie bibliograficznym, zawartym w I tomie niniejszego zbioru.

znajdujemy na inskrypcjach, papirusach, ostrakach i amuletach; *Korespondencja Pawła i Seneki* była pilnie czytana w średniowieczu i podniosła autorytet wielkiego filozofa rzymskiego oraz zainteresowanie nim, aż w końcu, w czasach renesansu, zdemaskowano jej charakter apokryficzny; *List Lentulusa* odegrał decydującą rolę w formowaniu się ikonografii Chrystusa w późnym średniowieczu, a nawet w czasach renesansu. Z pewnym więc zdziwieniem konstatujemy, że te mierne skądinąd utwory miały swoje znaczenie w formowaniu się kultury chrześcijańskiej. I stąd warte są przekładu, wydania, a nawet przeczytania, ponieważ stanowią ważne źródło do zrozumienia mentalności nie tylko czasów, w których powstały, ale także i dalszego rozwoju różnych gałęzi kultury chrześcijańskiej.

2. List Apostołów

(przekład – ks. Stanisław Kur, wstęp i opracowanie –
ks. Marek Starowieyski)

Wstęp. Znalezienie miejsca dla *Listu Apostołów* (ListAp) w zbiorze apokryfów nie jest rzeczą prostą. Schneemelcher lokuje go pośród Ewangelii apokryficznych (za nim też poszliśmy, umieszczając go niegdyś w pierwszym tomie *Apokryfów Nowego Testamentu*), Erbetta – pośród *Listów*, *Clavis Apocryphorum* – wśród dialogów Zbawiciela, do którego to gatunku zalicza np. *Logion Freer* (umieszczony przez nas pośród Ewangelii fragmentarycznych), *List Piotra do Filipa* i *Księgę Tomasza Atlety* – obydwie utwory z biblioteki Nag Hammadi. Można by go ponadto dać pośród Apokalips ze względu na elementy dotyczące paruzji. Tytuł *List Apostołów* (*Epistula Apostolorum*) znajdujemy w starożytnym przekładzie łacińskim, ale ten element epistolarny spotykamy tylko w pierwszych dwunastu rozdziałach utworu. *List* zawiera jednak obok opisów scen z życia Zbawiciela (Zwiastowanie, opisy cudów, Wniebowstąpienie) również epizody dotyczące roli Apostołów, szczególnie św. Pawła – stąd można by go ewentualnie umieścić pośród apokryfów o Apostołach. Wszystkie te klasyfikacje zawierają prawdę, tyle że częściową, jako że nie da się jednoznacznie określić tego skomplikowanego i złożonego utworu.

Wobec wszystkich wyżej wymienionych trudności zdecydowaliśmy się umieścić ListAp pośród apokryficznych listów apostołskich ze względu na funkcjonujący w nauce tytuł *List Apostołów*, jako że do żadnej z wyżej wymienionych grup dokładnie nie przylega. Czytelnik utworu musi jednak pamiętać o tych wszystkich zastrzeżeniach

List Apostołów pozostawał nieznan, nawet przez cytaty, do odkrycia w 1895 uszkodzonego rękopisu koptyjskiego z IV-V w., zawierającego nieznan i bardzo starożytny utwór, który jego odkrywca, wybitny niemiecki koptolog C. Schmidt, datował na lata 160-170 po Chr. Datacja ta, mimo stuletnich dyskusji na temat utworu, jest dotąd utrzymana. W 1908 na palimpseście z V-VI wieku odkryto fragment łacińskiego utworu, który nosił tytuł *Epistula Apostolorum*. W 1913

etiopiści francuscy L. Guerrier i S. Grébaud wydali cały tekst etiopskiego utworu, który okazał się identyczny z owym tekstem przekładu łacińskiego *Epistula Apostolorum*. Odkrywczy nazwali ów utwór etiopski *Testamentem w Galilei Pana naszego Jezusa Chrystusa* od tytułu pierwszego dzieła zawartego w rękopisie, które, jak się później okazało, stanowi osobny utwór. W 1919 ukazał się w końcu odkryty przez Schmidta tekst koptyjski – dodajmy: w wielu miejscach uszkodzony – który okazał się wersją etiopskiego utworu. W 1962 roku w swojej tezie bronionej na Instytucie Katolickim w Paryżu P. Vanovermeire po zanalizowaniu tekstu udowodnił, że pierwsze słowa utworu: *Księga, którą Jezus Chrystus objawił swoim Uczniom*, stanowią jego prawdziwy tytuł.

ListAp, wedle tegoż uczonego, to dzieło katechetyczne; do jego najstarszego rdzenia stopniowo dodawano nowe fragmenty, stąd też niejednolity charakter utworu. W *Liście* Chrystus mówi Apostołom o swoim drugim przyjsciu, a więc o ciału zmartwychwstaniu, o Sądzie Ostatecznym, o znakach końca świata, o wcieleniu i odkupieniu, o zstąpieniu do otchłani, o działalności Apostołów, wśród których w szczególny sposób wyróżniony jest Paweł. Utwór kończy się opisem Wniebowstąpienia Jezusa.

List pochodzi z drugiej połowy II w. (ok. 160-180). Miejscem jego powstania jest prawdopodobnie Egipt lub Syria. Tekst oryginalny był napisany po grecku. Zachowany tekst etiopski, którego przekład tu podajemy, jest niepewny i wieloznaczny, w wielu miejscach nieczytelny ze względu na zły stan rękopisu.

Utwór składa się z dwóch części:

– pierwsza, rozdz. 1-11, to mowa Chrystusa wygłoszona w Galilei, która zawiera wiele elementów dotyczących życia Jezusa; ona też ma charakter epistolarny;

– drugą część, rozdziały 12-50, wypełniają rozmowy Chrystusa z uczniami po zmartwychwstaniu;

– ostatni rozdział, 51, mówi o wniebowstąpieniu Chrystusa.

ListAp jest wyraźnie skierowany przeciw gnozie, szczególnie przeciw doketom (odrzucałi realność ciała Chrystusa). Występuje zwłaszcza przeciw Szymonowi Magowi i Ceryntowi, których imiona wymienia. Przeciwstawiając się gnostykom podkreśla jedność Starego i Nowego Testamentu, które mówią o Jezusie. Dodajmy, że tekst zawiera bardzo dużo cytatów z Biblii.

Tematem teologicznym przewijającym się przez ListAp jest Słowo, które stało się ciałem, stąd utwór zawiera opis wcielenia i męki Chrystusa, z bardzo dobitnym podkreśleniem realności ciała Chrystusa: jest On prawdziwym człowiekiem, a zarazem Synem Boga, równym Ojcu. Mówiąc o wcieleniu, podkreśla sposób wcielenia się Słowa. Słowo zaś stało się ciałem, aby lud pouczyć i ochronić przed błędem. Stąd też Chrystus jest nauczycielem, a człowiek uczy się od Niego wy-

bierać jasność i unikać ciemności. Chrystus jest więc nauczycielem, który wskazał Apostołom, jak mają nauczać i chrzcić. Natomiast nie ma wzmianek o następcach Apostołów, to jest o hierarchii. *List* zawiera ciekawe wyznania wiary (rozdz. 3 i 5).

Na uwagę zasługują niektóre opisy, szczególnie zwiastowania i narodzenia, które dość znacznie różnią się od tekstu przekazanego w Ewangeliach, mimo że zawierają podobne elementy. Znajdujemy więc w nim interesujące pierwiastki mariologiczne, np. opis narodzenia Chrystusa, który jest podobny do WnbIz (*ListAp* 13 i WnbIz 10, 7). Stoimy tu u początków mariologii.

Podajemy przekład tekstu etiopskiego *ListAp* wedle tekstu L. Guerrier i S. Grébaud. Tekst ten jest napisany dość nieporadnie, a czasami nawet niezrozumiale.

Księga, którą Jezus Chrystus objawił swoim uczniom

ŚWIADECTWO I WYZNANIE WIARY APOSTOŁÓW. 1 (12)¹. Księga, którą objawił Jezus Chrystus swoim uczniom², w jaki sposób Jezus Chrystus objawił kolegium Apostołów uczniom Jezusa Chrystusa [tę] księgę [przeznaczoną] dla wszystkich. Z powodu Szymona i Cerynta³, fałszywych apostołów, została napisana, aby nikt nie przyłączył się do nich, gdyż mają oni w sobie przewrotność, którą mogą zabić ludzi: [została napisana], abyście byli mocni, abyście się nie zachwiali i nie poruszyli, abyście nie odstąpili od słowa Ewangelii, które usłyszeliście⁴. Jak usłyszeliśmy i zapamiętaliśmy, [tak] i napisaliśmy dla całego świata. Z radością powierzamy was, naszych synów i nasze córki, opiece imienia Boga Ojca, władcy świata, oraz Jezusa Chrystusa. Niech łaska obfituje nad wami!⁵

2 (13). [My], Jan, Tomasz, Piotr, Andrzej, Jakub, Filip, Bartłomiej, Mateusz, Natanael, Juda Zelota i Kefas⁶, napisaliśmy do Kościołów

¹ Podajemy podwójne numery: kolejne *ListAp* oraz w nawiasie te wg wspomnianego wydania, które rozpoczynają się od nr 12, ponieważ 11 pierwszych to wspomniany *Testament Zbawiciela*. Skrót: Pérès – J. N. Pérès, *L'Épître des Apôtres*, Turnhout 1994.

² Por. Ap. 1, 1.

³ Dwaj heretycy związani z Apostołami: Szymon z działalnością św. Piotra, por. Dz 8, 5-25, Cerynt natomiast był współczesny św. Janowi (Euzebiusz, HE 4, 14, 6).

⁴ Por. Dz 15, 17.

⁵ Por. 1 P 1, 2; 2 P 1, 2.

⁶ Por. Mt 10, 2-4; Mk 3, 16-18; Łk 6, 14-16; Dz 1, 3. W tej liście brak jednego Jakuba i Judasza, natomiast Piotr jest odróżniony od Kefasa, a Szymon podany jako Juda Zelota.

Wschodu i Zachodu, na północy i południu, zwiastując wam i opowiadając o Panu naszym Jezusie Chrystusie, jak [mianowicie] napisaliśmy, jak słyszeliśmy i dotykaliśmy Go⁷, gdy powstał z martwych, i jak objawił nam rzeczy wielkie, dziwne, prawdziwe.

3 (14). To wiemy⁸: nasz Pan i nasz Zbawiciel Jezus Chrystus [to] Bóg, Syn Boży, który został posłany przez Boga, władcę całego świata, który uczynił i stworzył to, co ma jakiegokolwiek imię; On jest ponad wszelkimi potęgami, Pan panów i Król królów⁹, moc mocnych, niebiański, który ponad cherubinami¹⁰ i serafinami siedzi po prawicy tronu Ojca¹¹; Jego słowem [Ojciec] rządzi niebiosami, zbudował ziemię¹² i to, co na niej, zamknął morze¹³, by nie przekroczyło swych granic¹⁴, [uczynił] przepaści i źródła tryskające i wypływające na ziemię dniem i nocą, słońce i księżyc oraz gwiazdy osadził na niebie¹⁵, oddzielił światło i ciemność¹⁶, wydaje rozkazy Gehennie, skinieniem oka rządzi deszczem, na zimę, śniegiem, lodem i gradem oraz dniami i nocami, każdym w swoim czasie; On wstrząsa i utwierdza, On uczynił człowieka na swój obraz i swoje podobieństwo¹⁷, mówił przez patriarchów i proroków w przypowieści i wprost¹⁸, Jego głosili Apostołowie i uczniowie dotykali. Pan Bóg, Syn Boży – wierzymy: [to jest] Słowo, które stało się ciałem¹⁹ ze świętej Dziewicy Maryi; w jej łonie był noszony, z Ducha Świętego [poczęty]²⁰ i nie z żądzcy ciała, lecz z woli Boga narodził się²¹, został

⁷ Por. 1 J 1, 1; J 20, 24-29.

⁸ Mamy tu krótkie wyznanie wiary, mocno osadzone w Biblii, o charakterze wybitnie chrystologicznym, ze słabym podkreśleniem elementu trynitarnego. Drugie krótkie wyznanie pod koniec rozdziału 5.

⁹ Por. 1 Tm 6, 15; Ap 17, 14; 19, 16.

¹⁰ Por. Dn gr 3, 54.

¹¹ Por. Ps 110, 10; Mt 22, 44; Mk 16, 19; Hbr 1, 3; 8, 1; 12, 2.

¹² Por. Rdz 1, 1.

¹³ Por. Rdz 1, 6.

¹⁴ Por. Hi 38, 10n.; List Klem. 20, 6n.

¹⁵ Por. Rdz 1, 16.

¹⁶ Por. Rdz 1, 4; List Klem. 20, 2n.

¹⁷ Por. Rdz 1, 26.

¹⁸ Podkreślono tu rolę Starego Testamentu, kontestowanego w tym czasie przez Marcjona.

¹⁹ J 1, 14. Autor podkreśla rolę wcielenia przeciw doketom.

²⁰ Por. Mt 1, 20.

²¹ Por. J 1, 13.

owinięty w pieluszki w Betlejem²², objawił się, wychował się i wzrósł na naszych oczach.

DZIECIŃSTWO I ŻYCIE PUBLICZNE JEZUSA CHRYSZTUSA. 4 (15). Oto co uczynił nasz Pan Jezus Chrystus, który został oddany przez Józefa i swą Matkę, Maryję, aby uczyć się pisma. Jego nauczyciel powiedział mu w czasie nauki: „Powiedz alfa!” Odpowiedział i rzekł mu: „Powiedz mi najpierw ty, co to jest beta”. Zaprawdę prawdziwym faktem jest to, co się dokonało²³.

5 (16). Potem było wesele w Kanie Galilejskiej; zaproszono Go z Jego Matką i Jego braćmi, i przemienił wodę w wino²⁴. Wskrzeszał umarłych. Sprawił, że paralitycy chodzili; wyprostował rękę temu, który miał ją uschłą²⁵. Kobieta, która cierpiała na krwotok dwanaście lat, dotknęła kraju Jego szaty i wyzdrowiała od razu. Gdy zastanawialiśmy się i podziwialiśmy pełen chwały czyn, który zdziałał, rzekł do nas: „Kto Mnie dotknął?” Powiedzieliśmy Mu: „Panie, z powodu ścisku ludzie dotknęli Cię”. Odpowiedział i rzekł nam: „Wiem, że moc wyszła ze Mnie”. Wówczas stanęła przed nim ta kobieta, odpowiedziała Mu i rzekła: „Panie, to ja dotknęłam Cię”. Odpowiedział i rzekł jej: „Idź, wiara twoja uzdrowiła cię”²⁶. Potem głuchym uczynił, że słyszeli, ślepych, że widzieli, wypędzał duchy z tych, których opanowały, trędowatych oczyszczał. Duch Legion, którego miał pewien człowiek, przy spotkaniu Jezusa zawołał i rzekł: „Zanim nadszedł dzień naszej zguby, przyszedłeś, aby nas wypędzić”. Skarcił go [i] rzekł mu Pan Jezus: „Wyjdź z tego człowieka nie czyniąc mu [nic] złego”. Wszedł duch w wieprze i zanurzył je w morzu, gdzie utopiły się²⁷. Następnie chodził po morzu; powiały wiatry, a On je skarcił i fale morza uspokoiły się²⁸. Gdy nie mieliśmy denara, my, Jego uczniowie, rzekliśmy Mu: „Co uczynimy z celnikiem?” Odpowiedział i rzekł

²² Por. Łk 2, 7.

²³ Por. EwTmDz 6; 14, 2, par; PsMt 38. Św. Ireneusz autorstwo tego fragmentu przypisuje heretykom markozjanom (*Adv. haer.* 1, 20).

²⁴ Por. J 2, 1-11. W rozdziale tym podano typowy dla apokryfów katalog cudów Jezusa.

²⁵ Por. Mt 12, 13.

²⁶ Łk 8, 43-48.

²⁷ Por. Mk 5, 9-13, par.

²⁸ Por. Mt 8, 23-27, par.

nam: „Jeden spośród was niech zarzuci wędkę na głębie, niech wyciągnie rybę, a znajdzie w niej denara; dajcie go celnikowi za Mnie i za siebie”²⁹. Potem, gdy nie mieliśmy chleba [w dostatecznej ilości, bo] tylko pięć chlebów i dwie ryby, kazał usiąść ludziom – ich liczba sięgała pięciu tysięcy bez dzieci i niewiast; podaliśmy im kawałki chleba, nasycili się i zostało jeszcze; odnieśliśmy dwanaście pełnych koszów ułomków³⁰, pytając i mówiąc: „Czym jest tych pięć chlebów? Jest to obraz naszej wiary w odniesieniu do wielkiego chrześcijaństwa, to jest wiary w Ojca, władcę całego świata, w Jezusa Chrystusa, naszego Zbawiciela, w Ducha Świętego Parakleta, w święty Kościół i w odpuszczenie grzechów”³¹.

6 (17). To objawił nam nasz Pan i nasz Zbawiciel, i [to] nam ukazał, a my [czynimy] podobnie, abyście byli uczestnikami łaski Pana, naszego posłannictwa i naszej chwały, gdy myślicie o życiu wiecznym. Bądźcie mocni, niezachwiani w poznaniu i głębokim zrozumieniu Pana naszego Jezusa Chrystusa, a On będzie miłosierny i zbawi [was] na zawsze, na nieskończone wieki wieków.

7 (18). Oto Cerynt i Szymon³² wyszli, aby obejść świat, a są to nieprzyjaciele Pana Jezusa Chrystusa; będą oni odwracać rzeczywistość tych, którzy uwierzyli w prawdziwe słowo i w czyn, to jest w Jezusa Chrystusa. Uważajcie więc i strzeżcie się ich³³, gdyż [przez nich] nadejdzie cierpienie, nieczystość i śmierć, ostateczne zatracenie i potępienie.

8 (19). Oto więc nie zwlekamy z prawdziwym świadectwem o Jezusie Chrystusie Panu naszym, jak, mianowicie, nasz Pan uczynił na naszych oczach, jak zawsze nasze myśli u nas wyjaśniał i [jak] czynił dla tego, który miał być świadkiem.

MĘKA I ZMARTWYCHWSTANIE JEZUSA CHRYSYTA. 9 (20). To wiemy, że został ukrzyżowany w dniach Pilata Poncjusza i księcia Archelaosa³⁴,

²⁹ Por. Mt 17, 24-27.

³⁰ Por. Mt 14, 17-21.

³¹ Krótkie wyznanie wiary w pięciu artykułach zawierających tajemnicę Trójcy, wiary w święty Kościół i w odpuszczenie grzechów.

³² Por. przypis 3 na s. 28.

³³ Por. Rz 16, 17; Ignacy, Trall. 7, 1; 11, 1; Smyrn. 7, 2.

³⁴ Anachronizm: Archelaos, etnarcha Judei, panował w latach: 4 przed Chr. do 6 po Chr.

że został ukrzyżowany pomiędzy dwoma łotrami³⁵. Razem z nimi zdjęto Go z drzewa krzyża. Został pogrzebany w miejscu, które nazywa się Qarani³⁶, gdzie poszły trzy niewiasty: Sara, Marta i Maria Magdalena³⁷; niosły olejek, aby wylać na Jego ciało³⁸, płacząc i smucąc się z powodu tego, co zaszło; zbliżyły się do grobu i znalazły kamień [tam], gdzie go odsunięto od grobu³⁹; otwarły drzwi i nie znalazły Jego ciała.

10 (21). Podczas gdy smuciły się i płakały, zjawił się im Pan i rzekł im⁴⁰: „Nie płaczcie, Ja jestem tym, którego szukacie; niech pójdzie tylko jedna z was do waszych braci i powie im: «Chodźcie, powstał nasz Mistrz z martwych»”. Przyszła Maria do nas i powiedziała nam, a my rzekliśmy jej: „Co nam i tobie, niewiasto?⁴¹ Czyż ten, który umarł i został pogrzebany, może żyć?” Nie uwierzyliśmy jej więc, że nasz Zbawiciel powstał z martwych⁴². Potem wróciła ona do naszego Pana i powiedziała Mu: „Nikt z nich nie uwierzył mi w Twoje zmartwychwstanie”. Rzekł jej: „Niech idzie któraś inna z was, aby im to powiedzieć”. Przyszła Sara i przyniosła nam tę wiadomość, a zaprzeczyliśmy jej. Wróciła do naszego Pana i powiedziała Mu [to samo] co Maria.

11 (22). Potem rzekł Pan do Marii i do jej siostr⁴³: „Pójdźmy [więc] i my do nich”. Przyszedł i zastał nas ukrywających się; wątpiliśmy i nie wierzyliśmy, wydał nam się zjawą⁴⁴ i nie wierzyliśmy w to, że to On. A to był On. Tak przemówił do nas: „Chodźcie, nie bójcie się, ja jestem waszym mistrzem, którego ty, Piotrze, wyparłeś się trzy razy do czasu, kiedy kogut zapiał⁴⁵; czy i teraz jeszcze się mnie zaprzesz?” Poszliśmy do Niego, zastanawiając się i wątpiąc, że to On. Rzekł do nas: „Dlaczego wątpicie? Dlaczego nie wierzycie? Czyż nie wiecie, że to ja jestem, który to mówiłem wam o moim ciele, mojej śmierci i mym zmartwychwstaniu?”

³⁵ Por. Łk 23, 33; J 19, 18.

³⁶ Od gr. *kranion* – *czaszka*, czyli *wzgórze czaszki*.

³⁷ Por. Pérés 47-49. Sara – postać nie znana; Marta nie pojawia się w Ewangeliach przy opisach Zmartwychwstania.

³⁸ Por. Mk 16, 1

³⁹ Por. Mk 16, 4.

⁴⁰ Następujący tu opis różni się znacznie od opisów w Ewangeliach kanonicznych.

⁴¹ J 2, 4 (w innym kontekście – w Kanie).

⁴² Por. Mk 16, 11; Łk 24, 11.

⁴³ Nie wiemy, czy chodzi o znaczenie przerośne, czy właściwe – „krewne”.

⁴⁴ Por. Łk 24, 37.

⁴⁵ Por. Mt 26, 34. 69-75.

A żebyście wiedzieli, że to Ja jestem, Piotrze, włóż swą rękę do przebicia moich rąk, a Ty, Tomaszu, do [przebicia] mojego boku⁴⁶. Ty zaś, Andrzeju, patrz, czy moja stopa depce ziemię i czy zostawia ślad, gdyż zapisane jest u Proroka: «Zjawą zaś, zły duch, nie ma śladu na ziemi»⁴⁷.

12 (23). My zaś dotykaliśmy Go, [aby się przekonać], że naprawdę zmartwychwstał w ciele. Potem upadliśmy na twarz przed Nim⁴⁸, błagaliśmy i przeproszaliśmy Go za to, że nie uwierzyliśmy w Niego. Następnie powiedział nam nasz Pan i Zbawiciel: „Wstańcie, objawię wam to, co na ziemi i co nad niebiosami i wasze zmartwychwstanie, to w królestwie niebios, dla którego posłał mnie mój Ojciec, abym wprowadził [do niego] was i tych, którzy we Mnie wierzą”.

DIALOG O PREEGZYSTENCJI CHRYSYUSA I O JEGO WCIENIENIU. 13 (24). To, co nam objawił, to jest to, co nam powiedział: „Przybywając od Ojca wszechrzeczy, przechodząc przez niebiosy, przywdziałem mądrość Ojca i przyoblekłem się w Jego moc. Stałem się wtedy [podobny] do niebios, przeszedłem między aniołami i archaniołami, pod ich postacią, jak jeden z nich⁴⁹. Przeszedłem przez Godności, Zwierzchności i Królestwa, mając miarę mądrości Ojca, który Mnie posłał. Archaniołowie Michał, Gabriel, Rafał i Uriel⁵⁰ szli za Mną aż do piątego firmamentu nieba, podczas gdy wydawałem się im jednym z nich. Taka moc została mi dana przez Ojca. Potem sprawilem słowem, że archaniołowie przelękli się, i odesłałem ich do ołtarza⁵¹ Ojca, aby służyć Ojcu swym działaniem, aż do czasu gdy wrócę do Niego. Tak uczynilem na podobieństwo Jego mądrości, gdyż Ja we wszystkim byłem wszystkim z nimi, abym pełniąc wolę miłosierdzia Ojca i chwałę Tego, który Mnie posłał, wrócił do niego.

14 (25). Czy wiecie, jak anioł Gabriel przyszedł i zwiastował Maryi?⁵² Powiedzieliśmy Mu: „Tak, Panie”. Odpowiedział i rzekł nam: „Czy nie przypominacie sobie, że przedtem powiedziałem wam, że stałem

⁴⁶ Por. J 20, 24-29.

⁴⁷ Pérès 55. Por. Kommodian, *Carmen apologeticum* 5, 564, CSEL 15, 1897, 152. Dzl 93. Niezależnie od trudności w interpretacji tego tekstu chodzi tu o silne podkreślenie realności materialnej wcielenia.

⁴⁸ Por. Mt 17, 7.

⁴⁹ Por. Wnblz 10, 16-31.

⁵⁰ Pérès 36n.

⁵¹ Por. Ap 8, 3.

⁵² Por. Łk 1, 26-38, por. Pérès 46n.

się dla aniołów jak anioł?” Powiedzieliśmy Mu: „Tak, Panie”. Rzekł nam: „Wtedy, w postaci archanioła Gabriela ukazałem się Maryi Dziewicy i mówiłem do niej, a jej serce przyjęło i uwierzyła, uśmiechnęła się⁵³, a Ja, Słowo, wszedłem do niej i stałem się ciałem⁵⁴, i Ja sam byłem wysłannikiem siebie samego, w postaci anioła tak czyniłem, a potem powróciłem do mego Ojca.

WIELKI UCISK PRZED POWTÓRNYM PRZYJŚCIEM JEZUSA 15 (26). Wy zaś sprawujcie pamiątkę mojej śmierci, to jest Paschę⁵⁵. Wtedy jednego spośród was, z tych, którzy stoją przy mnie, wtrąca do więzienia⁵⁶ z powodu mego imienia⁵⁷; będzie smucił się bardzo i trapił, że gdy wy sprawujecie Paschę, on, będąc w więzieniu, z wami [jej] nie sprawuje. I ześlę moją moc w postaci mojego anioła, otworzą się drzwi więzienia i [więziony] przyjdzie do was, aby czuwać i odpocząć z wami; gdy zaś zapieje kogut i gdy spełnicie agapę na moją pamiątkę⁵⁸, wezmą go znowu i wtrąca go do więzienia na świadectwo⁵⁹, aż do czasu gdy wyjdzie, aby głosić [Ewangelię], jak wam kazałem”. Powiedzieliśmy mu: „Panie, czy to nie Ty dokonałeś picia Paschy⁶⁰, czy my też mamy to czynić?” Rzekł nam: „Tak, aż do czasu, gdy przyjdę od Ojca z moimi ranami”.

16 (27). Powiedzieliśmy Mu: „Panie, wielkie jest to, co nam mówisz i co nam objawiasz. A w jakiej mocy i postaci trzeba Ci przyjść?” Rzekł nam: „Zaprawdę mówię wam, przyjdę jak słońce wschodzące; jak ono, tak ja, jaśniejąc siedem razy więcej chwałą⁶¹, niesiony na skrzydłach chmury w chwale⁶², gdy krzyż mój będzie szedł przede Mną⁶³, przyjdę na ziemię sądzić żywych i umarłych”⁶⁴.

⁵³ Por. Rdz 18, 12-15; OrSib 8, 466nn., w naszym tomie s. 345.

⁵⁴ Por. J 1, 14.

⁵⁵ Fragment niniejszy uważa się za świadectwo Eucharystii sprawowanej jako pamiątka Pana.

⁵⁶ Por. Dz 12, 1-7 – chodzi o św. Piotra.

⁵⁷ Por. Łk 21, 12; J 15, 21.

⁵⁸ Por. Łk 22, 19; 1 Kor 11, 24n.

⁵⁹ Por. Mk 13, 9.

⁶⁰ Por. Mt 26, 29.

⁶¹ Por. ApPt Et 1.

⁶² Por. Mt 24, 30; Łk 21, 27; WnbIz 4, 14; ApEl 87.

⁶³ Por. EwPt 39.

⁶⁴ Por. Dz 10, 42; 2 Tm 4, 1; 1 P 4, 5.

17 (28). Powiedzieliśmy Mu: „Panie, za ile lat?” Rzekł nam: „Kiedy sto pięćdziesiąty rok dopełni się, w dniach Pięćdziesiątnicy i Paschy nastąpi przyjscie Ojca mego”. A my powiedzieliśmy Mu: „Teraz, Panie, mówisz nam: «Ja przyjdę», a innym razem mówisz: «Przyjdzie Ten, który Mnie posłał»”. Rzekł nam: „Ja cały jestem w Ojcu, a Ojciec we Mnie”⁶⁵. Potem powiedzieliśmy Mu: „Czy naprawdę opuścisz nas aż do Twego przyjsca? Gdzie znajdziemy mistrza?” Odpowiedział i rzekł nam: „Czyż nie wiecie, że dotąd byłem zarówno tutaj, jak i tam, u Tego, który Mnie posłał?” A my powiedzieliśmy Mu: „Panie, czy to możliwe, abyś był tu i tam?” Rzekł nam: „Ja cały w Ojcu, a Ojciec we Mnie, gdyż [jestem] Jego obrazem, [jestem] Jego podobieństwem, z Jego mocy, z Jego doskonałości i z Jego światła, jestem Jego doskonałym Słowem”.

18 (29)⁶⁶. To jest, co nam mówił, potem, jak został ukrzyżowany, umarł i zmartwychwstał, [gdą spełnił] dzieło dokonane w ciele przez ukrzyżowanie i swoje wniebowstąpienie, co jest dopełnieniem liczby [dni?]: „Cuda, Jego obraz i wszelką doskonałość zobaczycie we Mnie dotyczące zbawienia, które jest przeze Mnie, [zobaczycie] jak idę do Ojca w niebie. Oto tylko nowe przykazanie daję wam, abyście się miłowali wzajemnie⁶⁷, abyście byli posłuszni jedni drugim, aby pokój był zawsze między wami. Miłujcie nieprzyjaciół waszych⁶⁸ i czego nie chcecie, aby wam czyniono, wy również nie czyńcie tego innym⁶⁹”.

MISJA APOSTOŁÓW 19 (30). Głoście i nauczajcie tych, którzy wierzą we Mnie, głoście o królestwie niebieskim mojego Ojca⁷⁰. Jak Ojciec mój dał Mi władzę⁷¹, [tak Ja daję wam], abyście sprowadzili synów mego Ojca niebieskiego. Wy głoście, a Oni niech uwierzą. To wy macie obowiązek prowadzić Jego synów do nieba”. Powiedzieliśmy Mu: „Panie, Ty możesz uczynić to, co nam powiedziałeś, [lecz] my jakżeż będziemy mogli?” Rzekł nam: „Zaprawdę mówię wam, głoście i opowiadajcie, że Ja jestem

⁶⁵ Por. J 10, 38; 14, 10n. 20; 17, 21-23; DzJ 100.

⁶⁶ Tekst miejscami niejasny.

⁶⁷ J 13, 34.

⁶⁸ Mt 5, 44.

⁶⁹ Por. Mt 5, 44; 7, 12; Łk 6, 27. 31. Por. G. Resch, *Grapha*, TU 28, 3 132-141 podaje spis cytatów „złotej reguły” u pisarzy żydowskich i chrześcijańskich.

⁷⁰ Por. Łk 9, 8.

⁷¹ Por. Mt 28, 18.

z wami⁷², ponieważ upodobałem sobie być z wami, abyście mi byli dzie-
dzicami królestwa niebieskiego⁷³, należącego do Tego, który Mnie posłał.
Zaprawdę mówię wam, jesteście Mi braćmi i przyjaciółmi, gdyż ma upo-
dobanie mój Ojciec w was i w tych, którzy przez was uwierzą we Mnie.
Zaprawdę mówię wam, taką i tak wielką radość przygotował Ojciec mój,
że aniołowie i Władze pragnęli i pragną oglądać [ją] i widzieć, lecz nie
dozwolono im widzieć wielkości mego Ojca⁷⁴. Powiedzieliśmy Mu:
„Panie, czym jest to, co nam mówisz?” Rzekł nam: „Patrzcie na światło,
które bierze blask ze światła, doskonałość z doskonałości: Syn jest
uczyniony doskonałym przez Ojca, światło, gdyż doskonały jest Ojciec,
który czyni doskonałym, [daje] śmierć i zmartwychwstanie, a doskonałość
przewyższa doskonałość. Ja cały, prawica Ojca, jestem w Nim, który czyni
doskonałym”. A my, Dwunastu, powiedzieliśmy Mu: „Panie, we wszyst-
kim stałeś się dla nas zbawieniem i życiem, [Ty, który] o takiej nadziei
nam mówisz”. Rzekł nam: „Wierzcie i ufajcie! Zaprawdę mówię wam, taki
odpoczynek będziecie mieli tam, gdzie nie ma jedzenia ni picia, smutku
ni troski, ubrania ziemskiego ni zniszczenia. W żadnym stworzeniu na
niskości nie będziecie mieli udziału, lecz w tym, które nie niszczy, które
jest mego Ojca; staniecie się [i wy] niezniszczalni. Jak Ja zawsze jestem
w Ojcu, tak i wy we Mnie⁷⁵. Powiedzieliśmy Mu jeszcze: „W jakiej
postaci? Czy w anielskiej, czy w cielesnej?” Odpowiedział nam na to
i rzekł nam: „Ja przywdziałem wasze ciało, w którym się narodziłem,
zostałem zabity, pogrzebany i zmartwychwstałem przez Ojca mojego
niebieskiego, aby się wypełniło, co zostało powiedziane przez Dawida
proroka o mojej śmierci, o moim zmartwychwstaniu:

«Panie, jak liczni są ci, którzy mnie dręczą!

Wielu powstało przeciw mnie,

wielu mówi duszy mojej:

nie ma dla niego zbawienia [u] Boga.

A Ty, Panie, jesteś moją ucieczką,

moją chwałą, tym, który podnosi mą głowę.

⁷² Por. Mt 28, 20.

⁷³ Por. Rz 8, 18.

⁷⁴ Por. 1 P 1, 12.

⁷⁵ Por. J 14, 20; 15, 4.

Moim głosem do Pana wołam
i usłyszał mnie z góry swej świątyni.
Ja położyłem się i zasnąłem
oraz powstałem, gdyż Pan mnie podniósł.
Nie boję się tysięcy ludu,
którzy mnie otoczyli i stanęli przeciw mnie.
Powstań, Panie Boże mój, i zbaw mnie,
gdź Ty uderzyłeś wszystkich, którzy są mi wrogami bez powodu,
i zламаłeś zęby grzeszników.
[U] Pana jest zbawienie
i nad ludem twoim – błogosławieństwo twoje»⁷⁶.

To wszystko zostało więc powiedziane przez Proroków, wszystko zostało wykonane, stało się, zostało wypełnione przeze Mnie, gdyż to Ja mówiłem w nich. O ile bardziej to, co Ja sam oznajmiłem wam, stanie się rzeczywistością, aby Ten, który Mnie posłał, wsławiony został we Mnie⁷⁷ i przez tych, którzy wierzą we Mnie”.

20 (31). Gdy nam to powiedział, powiedzieliśmy Mu: „Panie, we wszystkim okazałeś się nam łaskawy i zbawiłeś nas, Ty, który objawiłeś nam wszystko. Mamy do Ciebie jeszcze jedno pytanie, jeśli nam pozwolisz”. Odpowiedział i rzekł nam: „Wiem, że słuchacie i pragniecie słuchać. Będziecie Mnie pytać, o co chcecie. Wy oto będziecie Mnie pytać. Zapamiętajcie, słuchajcie, a będzie Mi miło mówić do was.

CIAŁA ZMARTWYCHWSTANIE. 21 (32). Zaprawdę mówię wam, jak Ojciec wskrzesił Mnie z martwych, tak i wy również zostaniecie wskrzeszeni w ciele; uniesie was ponad niebiosa, o czym wcześniej wam mówiłem, do [miejsca], które przygotował Ten, który Mnie posłał. Z tego powodu dopełniłem wszelkiego miłosierdzia; nie będąc zrodzony, narodziłem się z człowieka; nie mając ciała, przywdziałem ciało i wzrastałem, aby was, którzy rodzicie się w ciele [zbawić?], abyście w powtórny narodzeniu zmartwychwstając powstałi w waszym ciele, w szacie niezniszczalnej⁷⁸ ze wszystkimi, którzy ufają i wierzą w Tego, który Mnie posłał; tak bowiem upodobał sobie mój Ojciec w was. Tym, którym chcę, dam

⁷⁶ Ps 3.

⁷⁷ Por. J 13, 31.

⁷⁸ Por. 1 Kor 15, 53.

nadzieję królestwa”. Potem powiedzieliśmy Mu: „Wielkie jest to, co nam obiecujesz i o czym mówisz”. Odpowiedział i rzekł nam: „Wierzcie, że wszystko, co powiedziałem wam, stanie się”. Odpowiedzieliśmy i powiedzieliśmy Mu: „Tak, Panie”. Rzekł nam: „Zaprawdę mówię wam, że wszelką władzę otrzymałem od mego Ojca⁷⁹, abym tych, którzy są w ciemności, sprowadził do światła⁸⁰, tych, którzy podlegają zniszczeniu – do niezniszczalności⁸¹, tych, którzy w błędzie – do prawdy, którzy w śmierci – do życia, tych, którzy w więzieniu – aby zostali wypuszczeni; jak ze strony człowieka jest to niemożliwe, [tak] ze strony Ojca jest możliwe⁸². Ja jestem nadzieją zropanzonych, pomocnikiem tych, którzy nie mają pomocnika, bogactwem potrzebujących, lekarzem chorych, zmartwychwstaniem umarłych”⁸³.

22 (33). Gdy nam to rzekł, powiedzieliśmy Mu my: „Panie, czy naprawdę ciało ma być sądzone [razem] z duszą i duchem? Czy będzie odpoczywać w królestwie niebieskim połowa ludzi, a [druga] będzie na zawsze potępiona jeszcze za życia?” Rzekł nam: „Proszę, o co chcecie jeszcze pytać i [co] zbadać?”

23 (34). Powiedzieliśmy Mu jeszcze: „Panie, należy [pytać], gdyż kazałeś nam głosić, zwiastować i nauczać, abyśmy słuchając Ciebie uważnie, byli dobrymi głosicielami, abyśmy ich uczyli, by uwierzyli w Ciebie; dlatego Cię pytamy”.

24 (35). Odpowiedział i rzekł nam: „Zaprawdę, mówię wam, ciało każdego człowieka powstanie żywe ze swą duszą i duchem”. Powiedzieliśmy Mu: „Panie, czyż możliwe, aby to, co zniszczyło i rozproszyło się, ożyło? A pytamy [Cię o to] nie, żebyśmy zaprzeczali, ale naprawdę wierzymy, że to, co powiesz, staje się i stanie się”. A On, rozgniewawszy się, rzekł nam: „Małej wiary⁸⁴, dokąd nie będziecie wierzyli, a będziecie pytać Mnie i badać? Bez trudu chcecie słuchać. Zachowujcie moje przykazania i czyńcie, co wam powiedziałem, nie lekceważąc, nie zawstydzając,

⁷⁹ Por. Mt 28, 18.

⁸⁰ Por. 1 P 2, 9.

⁸¹ Por. 1 Kor 15, 53; *Ody Salomona* 21, 3; 42, 16.

⁸² Por. Mt 19, 26; Łk 18, 27.

⁸³ Por. DzPwTk 37.

⁸⁴ Por. Mt 6, 30; 8, 26; 14, 31; 16, 8.

Apokryfy syryjskie

Historia i Przysłowia Achikara. Grota skarbów.
Apokalipsa Pseudo-Metodego

PRZEKŁAD

ks. Antoni Tronina

OPRACOWANIE

ks. Antoni Tronina, ks. Marek Starowieyski

POD REDAKCJĄ

ks. Marka Starowieyskiego

WYDAWNICTWO WAM

© Wydawnictwo WAM, 2017
wydanie drugie

Redakcja
Grzegorz Korczyński

Korekta
Dorota Strojnowska

Projekt okładki
Michał Pawłowski

ISBN 978-83-77-0778-9

NIHIL OBSTAT

Prowincja Polski Południowej Towarzystwa Jezusowego
ks. Jakub Kołacz SJ, prowincjał
Kraków, dn. 22 marca 2017 r., l. dz. 53/217

WYDAWNICTWO WAM
ul. Kopernika 26 • 31-501 Kraków
tel. 12 62 93 200 • faks 12 42 95 003
e-mail: wam@wydawnictwowam.pl
www.wydawnictwowam.pl

DZIAŁ HANDLOWY
tel. 12 62 93 254-255 • faks 12 62 93 496
e-mail: handel@wydawnictwowam.pl

KSIĘGARNIA WYSYŁKOWA
tel. 12 62 93 260
e.wydawnictwowam.pl

Druk: EKODRUK • Kraków

WYKAZ SKRÓTÓW

- APOT** – *The Apocrypha and Pseudepigrapha of the Old Testament in English*, ed. R. H. Charles, vol. 1-2. Oxford 1913.
- ANET** – *Ancient Near Eastern Texts*, ed. J. B. Pritchard, Princeton 1969³.
- ANT** – *Apokryfy Nowego Testamentu*, red. ks. M. Starowieyski, Kraków, 1, *Ewangelie*, 1-2, 2003; 2 – *Dzieje Apostolskie*, 1-2, 2007; 3, *Listy i Apokalipsy*, 2001.
- CAVT** – J.-C. Haelewyck, *Clavis apocryphorum Veteris Testamenti*, Turnhout 1998.
- Commentaire** – A. Su-Min Ri, *Commentaire de la Caverne des Trésors. Etude sur l'histoire du texte et de ses traditions*, CSCO 581/Subs 103.
- CPG** – M. Geerard, *Clavis Patrum Graecorum*, Turnhout 1974-.
- CSCO** – Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium, Parisiis-Lovanii, 1903-.
- Iber** – CSCO, Scriptorum Iberici, 1960-.
- Subs** – CSCO, Subsidia, 1950-.
- Syr** – CSCO, Scriptorum Syri, 1903-.
- Cod.** – Codex
- FS** – Festschrift, Księga pamiątkowa.
- OCA** – Orientalia Christiana Analecta, Roma 1935-.
- PsMet** – *Apokalipsa Pseudo-Metodego*.
- Rec.** – Recenzja.
- Rkps[s]** – Rękopis (rękopisy).
- SWP** – J. M. Szymusiak, M. Starowieyski, *Słownik wczesnochrześcijańskiego piśmiennictwa*, Poznań 1971.
- SWPW** – M. Starowieyski, *Słownik wczesnochrześcijańskiego piśmiennictwa Wschodu*, Warszawa 1999.
- LXX** – *Septuaginta*.

PRZEDMOWA

W 1999 roku ukazał się dość obszerny wybór apokryfów Starego Testamentu, w 2007 ukończono wydawanie pięciotomowego wyboru apokryfów Nowego Testamentu; przedtem ukazał się wybór apokryfów polskich oraz starosłowiańskich. Z tych faktów nie wynika jednak, że mamy już po polsku całość apokryfów Starego i Nowego Testamentu. Ogromna ilość apokryfów pozostaje nieprzetłumaczona, choć, prawdę mówiąc, nie wszystkie apokryfy warte są przekładu, niemniej pozostaje jednak sporo utworów, które należałoby przełożyć na język polski dla lepszego poznania literatury epoki zarówno intertestamentarnej, jak i wczesnochrześcijańskiej.

Stąd też seria „Pisma apokryficzne”, która będzie starała się te braki uzupełnić, tak w dziedzinie Starego, jak i Nowego Testamentu, i kontynuować te skądinąd bardzo wartościowe zbiory.

Co znaczy jednak pojęcie „apokryf Starego Testamentu” czy „apokryf Nowego Testamentu”? Zasadniczo należałoby przyjąć, że „apokryfy Starego Testamentu” to pozakanoniczne pisma żydowskie mające związek z treścią, a więc z wydarzeniami i postaciami Starego Testamentu. Podobnie można by powiedzieć, że „apokryfy Nowego Testamentu” to pozakanoniczne pisma chrześcijańskie mające związek z treściami i osobami Nowego Testamentu. Niestety, sprawa nie wygląda tak prosto. Nie wszystkie apokryfy dotyczące Starego Testamentu pochodzą ze środowiska żydowskiego, często są to utwory żydowskie zmienione przez chrześcijan, czasami są to utwory chrześcijańskie interpretujące Stary Testament, jak to mamy w wypadku zarówno *Groty Skarbów*, jak i *Apokalipsy Pseudo-Metodego*; czasami też treści Starego Testamentu są pomieszane z treściami Nowego, jak to również widać w obydwu utworach, które jednak są wymienione w *Clavis Apocryphorum Veteris Testamenti*. Może więc lepiej mówić o apokryfach chrześcijańskich i żydowskich, ale i to nie jest zupełnie ściśle ze względu na chrystianizację utworów. Ponadto nie wszystkie pisma związane z Biblią, ze światem żydowskim czy ze starożytnym Wschodem są apokryfami; widać to choćby w *Opowieści o Achikarze*, któ-

ra mimo swego nieapokryficzności charakteru figuruje we wspomnianym *Clavis Apocryphorum Veteris Testamenti*. Czasami więc przynależność do apokryfów, do apokryfów Starego Testamentu i apokryfów Nowego Testamentu, jest tylko sprawą umowną.

W tej sytuacji czytelnik, szczególnie zbyt wnikliwy, musi się zgodzić z pewną płynnością utworów zamieszczanych w niniejszej serii; zbyt dokładna definicja jej zakresu mogłaby prowadzić po prostu do jej zaduszenia. Chodzi bowiem nie o to, aby tworzyć nowe definicje, ale o to, aby jak największą ilość tych pism żydowskich, chrześcijańskich czy też związanych tak czy owak ze światem biblijnym przyswoić polskiemu czytelnikowi. Chodzi również o to, by pośród nich było jak najwięcej pism przełożonych z języków wschodnich, jako że te literatury są traktowane w Polsce po macoszemu.

Trudno jest przedstawić szerszy plan publikacji. Na razie, w najbliższym planie, chcielibyśmy przygotować wybór agrafów, szerszy jak ten podany w pierwszym tomie *Apokryfów Nowego Testamentu*, łącznie z bardzo ciekawymi agrafami zawartymi w pismach arabskich. Ponadto myślimy o przekładzie muzulmańskiej *Ewangelii Barnaby* zachowanej w języku starowłoskim oraz *Ewangelii św. Jana* napisanej po arabsku. Być może udałoby się przełożyć *Starożytności Biblijne* Pseudo Filona oraz obszerny wybór apokryfów Adamowych.

Na razie publikujemy trzy utwory: *Historię i przysłowia Achikara*, *Grotę Skarbów* oraz *Apokalipsę Pseudo-Metodego*; wszystkie trzy przełożone z języka syryjskiego (a w wypadku *Achikara* również aramejskiego i staro-cerkiewno-słowiańskiego), co jest warte podkreślenia, jako że mamy bardzo niewiele utworów syryjskich przełożonych na język polski.

Popularna na całym starożytnym Wschodzie *Historia i przysłowia Achikara* jest utworem bardzo ważnym dla poznania literatury mądrościowej starożytnego Wschodu, a szczególnie Starego Testamentu, stąd też poznanie wersji aramejskiej, syryjskiej i staro-cerkiewno-słowiańskiej ubogaca naszą znajomość starożytnego chrześcijaństwa, także w wydaniu starosłowiańskim.

Dwa następne utwory, *Grotę Skarbów* i *Apokalipsa Pseudo-Metodego*, mimo dużych różnic, choćby rodzaju literackiego, są utworami dość ściśle z sobą związanymi. Obydwa stoją na granicy apokryfów Starego i Nowego Testamentu, jako że traktują materiał starotestamentowy i neutestamentowy razem, starotestamentowy zaś traktują na sposób chrześcijański. I w końcu obydwie te utwory powstały, w swojej ostatecznej wersji, mniej

więcej w tym samym czasie, w VII wieku i w tym samym regionie – w północnej Syrii.

Grota Skarbów jest bardzo ciekawym utworem polemicznym ze światem żydowskim w pierwszych wiekach. Jest to ponadto utwór, w którym ogniskują się wpływy mentalności judeochrześcijańskiej, rabinackiej, irańskiej, Chaldejskiej, a ponadto daje on podstawy dla zrozumienia bardzo popularnej na całym Wschodzie, nie tylko chrześcijańskim, legendy o trzech królach. Z punktu widzenia literackiego jest to utwór, który powstawał stopniowo: od judeochrześcijańskiego rdzenia II/III wieku poprzez czwartowieczną przeróbkę, aż do nestoriańskiej kompilacji z VII wieku.

Apokalipsa Pseudo-Metodego, podobnie jak *Grota Skarbów*, referuje historię Starego Testamentu po to, by przedstawić historię w oparciu o Księgę Daniela – podobnie zresztą czyni autor *Groty Skarbów* – by znaleźć odpowiedź na nieszczęścia związane z najazdami arabskimi VI wieku i by dodać siły chrześcijanom i zapowiedzieć ostateczne przyjście Chrystusa. Mamy więc w niej wyraźnie dwie części: jedną dotyczącą historii, drugą – eschatologii. Dodajmy, że *Apokalipsa* daje ciekawy obraz sytuacji pod panowaniem arabskim, a zarazem pokazują pewien mesjanizm Cesarstwa Bizantyńskiego.

Wszystkie te trzy utwory nie należą do wielkiej literatury, a mimo to cieszyły się one ogromną popularnością, stąd ich liczne wersje językowe oraz wielka liczba rękopisów. Ufamy, że przyczynią się do lepszego poznania starożytnej i wczesnośredniowiecznej (bizantyńskiej) interpretacji Biblii.

Jest rzeczą oczywistą, że zapraszamy wszystkich zainteresowanych do współpracy oraz do uwag krytycznych na temat zamieszczonych tu tekstów.

ks. Marek Starowieyski
m. starowieyski@mkw.pl

ks. Antoni Tronina
atronina@kul.lublin.pl

Warszawa, 30 sierpnia 2009

I. HISTORIA I PRZYSŁOWIA ACHIKARA

1. Wstęp i bibliografia ogólna

Cztery fragmenty kanonicznej Księgi Tobiasza (1, 21n.; 2, 10; 11, 19 i 14, 10) wspominają o krewnym starego Tobita, noszącym imię Achikar. Według biblijnej opowieści, był to kanclerz asyryjskiego władcy Asarhaddona (gr. *Sacherdonos*), który umożliwił Tobitowi powrót z wygnania do Niniwy, a następnie wspierał go podczas doświadczeń ślepoty. Achikar uczestniczył też, razem z bratankiem Nadanem, w weselu młodego Tobiasza (Tb 11, 19) i stał się dla niego przykładem zwycięstwa sprawiedliwości. *Strącony żywcem do ziemi* (14, 10 wg Kodeksu Synajskiego) przez niegodnego Nadana, wyszedł jednak na światło, podczas gdy Nadan „wpadł w sidło śmierci” (14, 10). Pisownia obu imion jest różna w starożytnych kodeksach biblijnych. Kodeks Synajski nazywa głównego bohatera Acheicharos albo Acheikar; stąd transkrypcja *Achicarus* w *Vetus Latina*. Natomiast inne wielkie kodeksy (Watykański i Aleksandryjski) używają przeważnie formy *Achiacharos*. Pierwotną formę imienia, *Achiqar*, potwierdził aramejski oryginał powieści, znaleziony przed stu laty (1906-1907) w Górnym Egipcie na wyspie Elefantynie. Różne warianty imienia bratanka (Nadab, Nabad, Nasbas, Aman) wydają się przekazywać zniekształconą przez wieki formę imienia Nadan.

Znajomość opowieści o Achikarze wśród żydowskiej wspólnoty w diasporze asyryjskiej, podobnie jak w koloni wojskowej w Górnym Egipcie, świadczy o szerokim rozpowszechnieniu tego tekstu w starożytnym świecie. Popularność tekstu aramejskiego potwierdzają też liczne przekłady i adaptacje, dokonywane w środowisku chrześcijańskim jeszcze w średniowieczu (wersja syryjska, etiopska, arabska, armeńska, grecka, słowiańska, rumuńska itd.). Wersje te różnią się w szczegółach, ale bazują na tym samym opowiadaniu pierwotnym. Przed stu laty odnaleziono jego

najstarszą wersję wśród żydowskich papirusów z końca V wieku przed Chr. Treść pięciu zachowanych kolumn papirusu tego aramejskiego tekstu można zrekonstruować w oparciu o bardziej rozwinięte opowiadania, rozpowszechnione później wśród chrześcijan i muzułmanów. Dalsze kolumny (VI-XIV) zawierają zbiór ponad stu sentencji mądrościowych, przypisywanych Achikarowi. Niestety, zbiór ten zachował się w stanie bardzo fragmentarycznym; można go jednak częściowo zrekonstruować na podstawie późniejszych wersji, z których najważniejszą jest syryjska.

Według wersji pierwotnej, Achikar był doradcą i kanclerzem dwu kolejnych władców Asyrii z VII wieku, Sennacheryba (704-681) i Asarhadona (680-669). Ponieważ nie miał własnego syna, adoptował swego bliskiego krewnego imieniem Nadan. Zapewnił mu wykształcenie i zyskał u króla obietnicę, że Nadan zastąpi go na urzędzie królewskim. Ten jednak oskarżył go fałszywie o spisek przeciwko królowi, który w przypływie gniewu posłał swego oficera, imieniem Nabusumiskun, aby dokonał egzekucji. Achikar jednak przypomniał oficerowi, że niegdyś w podobnych okolicznościach oszczędził mu życie, ukrywając go we własnym domu. Wzruszony Nabusumiskun postanawia ocalić Achikara, zabijając zamiast niego własnego sługę. Następnie zabiera Achikara do własnego domu, ukrywając to przed królem.

Dalsza część opowiadania nie zachowała się w papirusie aramejskim; można ją jednak odtworzyć na podstawie późniejszych wersji (zwłaszcza arabskiej i syryjskiej). Imię głównego bohatera powieści brzmi różnie, zależnie od przekładu (w arabskim *Hajkar*, w armeńskim *Hikar*, w słowiańskim *Akyrios*, czy wreszcie *Akir*), jednak treść opowiadania wyraźnie rozwija wersję aramejską. Achikar, minister króla Sennacheryba, był bezdzietny, chociaż miał w swym haremie sześćdziesiąt żon. Gdy modlił się do Boga Najwyższego, Stwórcy nieba i ziemi, otrzymał odpowiedź, że jest to kara za jego bałwochwalstwo. Nie może więc oczekiwać własnego dziecka, lecz winien adoptować najbliższego krewnego, Nadana. Kiedy ten dorósł, został przygotowany do przejęcia urzędu ojca na dworze króla Sennacheryba. W tym celu Achikar uczył go na pamięć licznych sentencji mądrościowych, które często przypominają *Mądrość Syracha*. Pomimo otrzymanej nauki, Nadan prowadzi życie rozwiązłe i trwoni majątek Achikara. W konsekwencji prawo sukcesji otrzymuje młodszy brat Nadana, Nebuzardan. Wówczas Nadan postanawia się zemścić, wysyłając w imieniu Achikara dwa pisma do królów Persji i Egiptu, w których kanclerz chce im rzekomo oddać królestwo Sennacheryba. Następnie podstępnie wysyła ojca z wojskiem asyryjskim na spotkanie z wrogimi królami. W ten

sposób udaje mu się oszukać Sennacheryba i spowodować wyrok śmierci na Achikara. Ten jednak, jak już wiemy, został ocalony przez przyjaciela i ukryty w bezpiecznym miejscu, podczas gdy rządy w jego domu sprawuje Nadan.

Kiedy król Egiptu usłyszał o śmierci Achikara, wysłał list do Sennacheryba z żądaniem budowy zamku między niebem a ziemią. Jeśli Sennacheryb nie spełni jego żądania, będzie musiał zapłacić mu wysokie odszkodowanie. Teraz dopiero Sennacheryb żałuje, że stracił mądrego doradcę, który mógł spełnić żądania króla Egiptu. W takiej sytuacji oficer odpowiedzialny za egzekucję Achikara odważa się wyznać prawdę i sprowadzić wiernego doradcą na dwór Sennacheryba. Ten wysła go z radością do króla Egiptu, aby sprostał wyzwaniu i zażegnał konflikt. Faraon, ujęty mądrością Achikara, przesyła Sennacherybowi przez jego ręce trzyletnie dochody swego państwa. Po powrocie Achikar może wreszcie dokonać zemsty na niegodnym Nadanie. Wtrąca go do więzienia i karmi sentencjami mądrości karzącej, porównując jego postępowanie do zachowań dzikich zwierząt. Gdy Nadan prosi o litość, otrzymuje dalszą porcję przysłów, aż w końcu umiera pod ich ciężarem. Ostatnie przysłowie jest morałem zamykającym całość historii pouczającej: kto pod kimś dołki kopie, ten sam w nie wpada (por. Prz 26, 27; Syr 27, 26).

Przed odkryciem papirusu z aramejską historią Achikara, toczyła się żywa dyskusja wśród uczonych o to, czy jest to opowiadanie żydowskie (M. Lidzbarski, H. L. Ginsberg), czy chrześcijańskie (G. Hoffmann, B. Meissner). Obecnie nie ma już wątpliwości, że pierwotna wersja historii Achikara ma korzenie pogańskie. Prawdopodobnie powstała w Babilonii (F. Nau, P. Vetter), skąd już w VI wieku przed Chr. dostała się do diasporę żydowskiej w Egipcie.

Tło historyczne opowiadania stanowi ostatnie stulecie imperium neoasyryjskiego (VII wiek przed Chr.). Dokumenty w piśmie klinowym (datowane na erę Seleucydów) wspominają o mędrca imieniem Achuqar na dworze Asarhaddona (J. van Dijk). Imiona Achiaqar i Nadinnu pojawiają się też w innym dokumencie z roku 698 przed Chr. (A. T. Olmstead). Możliwe, że oryginał historii Achikara był spisany w języku akadyjskim (S. P. Brock); równie dobrze jednak językiem oryginalnym może być aramejski, jak twierdzi większość uczonych.

Fakt, że **aramejski** tekst historii Achikara znany był w żydowskiej kolonii wojskowej w Górnym Egipcie w końcu V wieku, nie dowodzi jeszcze jego pochodzenia żydowskiego. Nie ma w nim najmniejszej wzmianki o judaizmie; przeciwnie, odwołuje się on ustawicznie do Szamasza, mezo-

potamskiego boga sprawiedliwości (linie 92n. 108. 138. 171). Można stąd wnioskować, że oryginał utworu powstał w politeistycznym środowisku Babilonii (tak już twierdził A. Cowley, wydawca tekstu)¹. Spośród późniejszych recenzji utworu, wersja armeńska mówi, że Achikar modlił się do bóstw *Belszim, Szimil i Szamin* (1, 4). Wersja arabska (1, 3-6) z kolei przedstawia Achikara jako nawróconego na monoteizm. Achikar w wersji syryjskiej i słowiańskiej od początku czci jedyne Boga. Na podstawie analogii z *Księgą Tobiasza* można przypuszczać, że „judaizacja” dokumentu dokonała się w IV-III wieku przed Chr. Powodem włączenia Achikara w historię Tobiasza była zapewne chęć rozslawienia bohatera opowieści żydowskiej przez powiązanie jego biografii z legendarnym mędrcem.

Wydania tekstu aramejskiego podaje CAVT 195, s. 148; neoaramejskiego, tamże s. 153 (z wersji arabskiej B); przekład niemiecki M. Lidzbarskiego.

Postać Achikara była znana również w literaturze **greckiej**. Pomijając sugestie H. Cazelles (zob. Bibliografia), jakoby Achior z deuterokanonicznej *Księgi Judyty* miał być jednym z literackich wcieleń Achikara, sięgnijmy do świadectw pewniejszych. Demokryt z Abdery (V-IV wiek) miał podczas swej wizyty w Babilonii przepisać treść *steli Akikarosa i włączyć do swoich pism*². Faktycznie, pewne sentencje, jakie perski pisarz mużmański Szahrastani (†1153) przypisuje Demokrytowi, przypominają wschodnią recenzję przysłów Achikara. Teofrast (†264 przed Chr.) napisał księgę *Akicharos*³. Z kolei Strabon⁴ u progu ery chrześcijańskiej wymienia Achaikarosa pośród wróżbitów z Bosforu (zapewne mylny zapis nazwy babilońskiego miasta Borsippa). Grecki *Żywot Ezopa* (jego staropolską parafrazę zawdzięczamy Biernatowi z Lublina) streszcza w centralnej części historię Achikara, zmieniając tylko imiona. Achikar nosi tu imię Ezopa, Nadan nazywa się Ainos (Ennos), a królem jest Likurg. Jedyna istotna zmiana mieści się w zakończeniu historii, gdy Ezop wspaniałomyślnie przebacza Ainosowi.

Tekst grecki zawarty w anonimowej *Vita Aesopi*, istnieje w trzech recenzjach greckich, por. CAVT 195, s. 148n.; N. Holzberg, *Der Aesop-Roman. Motivgeschichte und Erzählstruktur*, Tübingen 1992. Przekłady (por. Bibliografia): francuski – F. Nau.

¹ A. Cowley, *Aramaic Papyri of the Fifth Century B. C.*, Oxford 1923. Inne wydania CAVT 195.

² Klemens Aleksandryjski, *Kobierce* I, XV, 69.

³ Diogenes Laertios, *Żywoty* V, 2, 50.

⁴ XVI, 2, 39.

Legenda Achikara przetrwała również w innych wersjach językowych.

Jedną z najstarszych jest recenzja **syryjska**; opiera się ona zapewne wprost na tekście aramejskim i powstała pod rządami Partów (tak A. T. Olmstead). Żydowski badacz zwrócił uwagę na wpływ języka *Peszitty* Starego Testamentu (A. Yellin). Najważniejszym wydaniem tekstu jest praca J. R. Harrisa⁵, oparta na dwu rękopisach z bibliotek brytyjskich⁶. Na niej opierają się zasadniczo dotychczasowe przekłady tekstu syryjskiego. Mało znana jest edycja rękopisu berlińskiego⁷, którą przygotował polski Żyd z Leżajska, M. K. Guzik⁸). Zdaniem F. Nau⁹ rękopis ten reprezentuje oryginalną wersję syryjską. Również T. Nöldeke¹⁰ wysoko ceni ten rękopis. Jego zdaniem jest to kopia oryginalnego dzieła, któremu brakowało pierwszych i ostatnich stron; kopista widocznie uzupełnił ich treść na podstawie retranslacji z arabskiego. W naszym przekładzie oprzemy się na tym właśnie rękopisie, który nie był dotąd tłumaczony na języki współczesne.

Wersja syryjska istnieje w pięciu recenzjach, por. CAVT 195, s. 150n. Przekłady (por. Bibliografia): angielski J. R. Harris (w: F. C. Conybeare i inni), niemiecki – T. Nöldeke; włoski – F. Pennacchietti).

Arabski Achikar (Hajkar) jest przekładem z syryjskiego. Główne edycje tekstu przygotowali M. Lidzbarski (1894), A. Smith Lewis (1898) i L. Leroy (1908). Wersja ta w rozbudowanej formie weszła do zbioru *Baśni tysiąca i jednej nocy*.

Tekst arabski jest zachowany w trzech wersjach (między innymi w *Baśniach tysiąca i jednej nocy*), por. CAVT 195, s. 152n. Przekłady (por. Bibliografia): angielski – A. S. Lewis (w: F. C. Conybeare i inni); niemiecki – M. Lidzbarski, *Die neu-araimäischen Handschriften des Königlichen Bibliothek zu Berlin*, Weimar 1896.

Tekst **etiopski** jest tłumaczony z arabskiego; część przysłów Hajkara znalazła się w *Księdze mądrych filozofów*¹¹. Ostatnio wydali tekst etiopski F. Altheim i R. Stiehl¹².

⁵ F. C. Conybeare i inni, *The Story of Ahikar from the aramaic, syriac, arabic, armenian, ethiopic, old turkish, greek and slavonic versions*, London [1898], ²1913.

⁶ British Museum Add. 7200 i Cambridge Add. 2020.

⁷ Cod. Sachau 336.

⁸ Kraków 1936.

⁹ F. Nau, *Historie et sagesse d'Ahikar l'Assyrien*, Paris 1909, 33.

¹⁰ *Untersuchungen zum Achikar-Roman*, Berlin 1913, 6.

¹¹ C. H. Cornill, *Das Buch der Weisen Philosophen*, Leipzig 1875, 19-21, 40-44.

¹² *Mashafa falasfa tabiban*, w: M. Black i G. Fohrer (eds.), *Memorial Paul Kahle*, Berlin 1968, 3-9.

O wersji etiopskiej por. CAVT 195, s. 153. Dwa przekłady (por. Bibliografia) angielskie: J. R. Harris (w: F. C. Conybeare i inni) i C. Sumner, *Abba Salama* 3, 1972, 261-260; francuski – R. Schneider, *Annales d’Ethiopie* 11(1978) 141-153.

Egipskie fragmenty tekstu Achikara w piśmie demotycznym opublikował niedawno K. Th. Zauzich¹³. Por. CAVT 150, s. 150.

Wersja **staroarmeńska** stanowi skrót arabskiej i datuje się na X wiek. Wydał ją F. C. Conybeare, *The Story of Ahikar* (1898) wraz z przekładem angielskim. Ponownie wydał on sam przekład w zbiorze APOT II, 724-776.

O wersji armeńskiej por. CAVT 195, s. 153n. Przekłady (por. Bibliografia): angielski F. C. Conybeare; francuski – F. Nau; niemiecki – P. Vetter; rosyjski – A. A. Martyrosjan, Erewań 1969, 1972.

Wersja **gruzińska**, por. CAVT 195, s. 154.

Wersję **kipczacką** (staroturecką) opracowali J. Deny i E. Tryjarski, „*Histoire du sage Hikar*” dans la version armeno-kiptchak, *Rocznik Orientalistyczny* 1964, 7-61.

O wersji kipczackiej (łac. *Tartarica*) por. CAVT 95, s. 155. Przekład (por. Bibliografia): angielski – F. C. Conybeare.

Na wersji armeńskiej opiera się przekład **staro-cerkiewno-słowiański**; tak przynajmniej twierdzi jego ostatni wydawca, O. V. Tvorogov, *Povest’ ob Akirie Premudrom*, w: *Pamjatniki Literatury Drevniej Rusi. XII vek*, red. D. S. Lichačev, 656. Podstawą wydania jest jedyny pełny rękopis z XV wieku (*Obščestva Istorii i Drevnostej Rossijskich* 189). Tekst ten umieszczony jest w naszej pracy jako trzeci przekład, po tekście aramejskim i syryjskim.

O wersji staro-cerkiewno-słowiańskiej por. CAVT 195, s. 154n.; I. C. Chitimia, *L’Histoire du Sage Ahikar dans les littératures slaves*, *Romanoslavca* 9(1963) 413-423. Przekłady (por. Bibliografia): angielski – A. S. Lewis (w: F. C. Conybeare i inni); francuska – F. Nau; niemiecka – V. Jagić.

Wreszcie przekład **rumuński** dokonany został z języka staro-cerkiewno-słowiańskiego; tekst rękopiśmienny opublikował M. Gaster, *Chrestomatie roumaine* II, 134-136 (*Historie d’Arghir et de son neveu Nadam*).

O wersji rumuńskiej por. CAVT 195, s. 155. Przekłady (por. Bibliografia): angielski – M. Gaster, *Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland* 32(1910) 301-319; francuska – F. Nau.

¹³ *Demotische Fragmente zum Ahikar-Roman*, w: *Folia Rara* (ed. H. Franke et al.), Wiesbaden 1976, 180-185.

Historia Ahikara znajduje się także w późnym przekładzie **łacińskim** Rinucjusza z Tessalii i powstała przed 1450 rokiem; por. CAVT 195, s. 150.

Bibliografia ogólna

I. Wydania i przekłady

1. Wydania

Wydania tekstów *Historii Ahikara* w różnych wersjach językowych podane w: CAVT 195. Wiele z tych wersji (aramejska, syryjska, arabska, etiopska, staroturecka, staro-cerkiewno-słowiańska) podaje dzieło: F. C. Conybeare, J. R. Harris, A. S. Lewis, *The Story of Ahikar from the aramaic, syriac, arabic, armenian, ethiopic, old turkish, greek and slavonic versions*, London [1898], ²1913, ich przekład francuski daje F. Nau (por. niżej).

2. Ważniejsze przekłady

Angielski: R. H. Charles, APOT 479-507; F. C. Conybeare i inni, por. wyżej; J. H. Charlesworth, *The Old Testament Pseudepigrapha*, Garden City-New York 1985, 479-507; H. L. Ginsberg, *The Words of Ahikar*, w: *Ancient Near Eastern Texts* (ed. J. B. Pritchard), Princeton ³1969, 427-430; J. M. Lindenberger, *Ahiqar*, w: *The Old Testament Pseudepigrapha* (ed. J. H. Charlesworth), 2, New York [1985], 494-507; B. Porten, A. Yardeni, *Ahiqar*, w: *Textbook of Aramaic documents from Ancient Egypt*, vol. 3: *Literature – Accounts – Lists*, Jerusalem 1993, 22-53.

Francuski: F. Nau, *Histoire et Sagesse d’Ahikar l’Assirien*, Paris 1909 (różne wersje); P. Grelot, *Documents araméens d’Egypte*, Paris 1972, 427-452.

Hiszpański: E. Martínez Borobio, *Libro de Ajicar*, w: *Apócrifos del Antiguo Testamento*, ed. A. Diez-Macho, 3, Madrid 1982, 169-187.

Niemiecki: I. Kottsieper, *Weisheitstexte in aramäischer Sprache. Die Geschichte und die Sprüche des weisen Achikar*, w: *Weisheitstexte II* (Texte aus der Umwelt des Alten Testament III/2), Gütersloh 1991, 320-347.

Włoski: P. Pennacchietti, w: P. Sacchi, *Apocrifi dell’Antico Testamento*, Torino 1981, 51-95 (bibliografia), przedrukowany w pracy R. Contini, C. Grottanelli, por. niżej.

II. Opracowania¹⁴

H. Cazelles, *Le personnage d’Achior dans le livre de Judith*, *Revue des Sciences Religieuses* 39(1951) 125-131.

R. Contini, C. Grottanelli (red.), *Il saggio Ahiqar. Fortuna e trasformazioni di uno scritto sapienziale. Il testo più antico e le sue versioni* (Studi Biblici 148), Brescia 2005.

¹⁴ Podajemy tu tylko najważniejsze opracowania spośród ogromnej literatury przedmiotu. Obszerną bibliografię znajdziemy w pracy A.-M. Denis i w CAVT 195.

- A.-M. Denis, *Introduction a la littérature religieuse judéo-hellénistique*, Turnhout 2000, 992-1036 (bibliografia).
- J. C. Greenfield, *The Background and Parallel to a Proverb of Ahiqar*, w: *Hommage A. Dupont-Sommer*, Paris 1971, 49-59.
- J. C. Greenfield, *Ahiqar in the Book of Tobit*, w: *De la Torah au Messie* (FS H. Cazelles), Paris 1981, 329-336.
- J.-C. Haelewyck, *Clavis apocryphorum Veteris Testamenti*, Turnhout 1998 (nr 195, s. 148-155); skrót: CAVT.
- I. Kottsieper, *Weisheitstexte in aramäischer Sprache. Die Geschichte und die Sprüche des weisen Achikar*, w: *Weisheitstexte II* (Texte aus der Umwelt des Alten Tstament III/2), Gütersloh 1991, 320-347.
- A. H. Krappé., *Is the Story of Ahiqar the Wise of Indian Origin?* *Journal of the American Oriental Society* 61(1941) 280-284.
- M. Kühler, *Frühjüdische Weisheit in der Achikar-Traditionen?* w: *Frühjüdische Weisheitstraditionen*, Göttingen 1979, 319-414.
- J. Lindenberger, *The Gods of Ahiqar*, *Ugarit-Forschungen* 14(1983) 105-117.
- B. Meissner, *Das Märchen vom weisen Achikar*, Leipzig 1917.
- H. P. Müller, *Die weisheitliche Lehrerzählung im Alten Testament und seiner Umwelt*, *Welt des Orients* 9(1977) 77-98.
- T. Nöldecke, *Untersuchungen zum Achikar-Roman*, Berlin 1913.
- L. Pirot, *Ahikar*, w: *Dictionnaire dela Bible, Supplément*, 1, Paris 1926, 198-207.
- A. Schmitt, *Wende des Lebens. Untersuchungen zu einem Situation-Motiv in der Bibel* (Beihefte zur Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft), Berlin 1996.
- R. Smend, *Alter und Herkunft des Achikar-Romans und sein Verhältnis zu Aesop*, Giessen 1908, 55-125 (Beihefte zum AT).
- F. Stummer, *Der kritische Wert der altaramäischen Ahikartexte aus Elephantine*, Münster 1914 (Alttestamentliche Abhandlungen 5, 5).
- J. C. VanderKam, *Ahiqar, Book of*, w: *Anchor Bible Dictionnary* 1, 1992, 119n.
- P. Vetter, *Das Buch Tobias und Achikar-Sage*, *Theologische Quartalschrift* 86(1904) 321-364, 512-539, 87(1905) 321-370, 497-546.
- M. Tomal, *Historia Achiqara wczoraj i dziś*, w: *Starożytna Palestyna – między Wschodem i Zachodem*, red. M. Münnich, Ł. Niesiołowski-Spano, Lublin 2008, 115-124.
- A. Tronina, *Aramejski Ahikar i hebrajski Hiob*, w: *Pan swoją mocą i pieśnią*, FS T. Brzegowego, red. S. Hałas, P. Włodyga, Kraków 2006, 231-238 (PAT, Kraków, Wydział Teologiczny, Studia 15).

2. Wersja aramejska

A. Bibliografia do tekstu aramejskiego

Nie podajemy tu osobnego wstępu, ponieważ problemy związane z tekstem aramejskim zostały już omówione we Wstępie i Bibliografii ogólnej.

Poniższy przekład z tekstu aramejskiego opiera się na *editio princeps* E. Sachau (zob. niżej) oraz na wydaniu krytycznym M. J. Lindenbergera, gdy chodzi o *Przysłowia Achikara*.

I. Wydania

E. Sachau, *Aramäische Papyrus und Ostraka aus einer jüdischen Militär-Kolonie zu Elephantine*, 1-2, Leipzig 1911 (fotogr. Pl. XL-L).

A. E. Cowley, *Aramaic Papyri of the Fifth Century B. C.*, Oxford 1923, 204-248 (reprint Osnabrück 1967).

J. M. Lindenberger, *The Aramaic Proverbs of Ahiqar*, Baltimore 1983 (podstawa naszego przekładu).

D. Schwiderski, *Die alt- und reichsaramäischen Inschriften*, Bd. 2. *Texte und Bibliographie* (Fontes et Subsidia ad Bibliam pertinentes 2), Berlin 2004, 83-90.

II. Przekłady

por. Bibliografia główna.

III. Opracowania

Cytowane w Bibliografii ogólnej prace następujących autorów: H. Cazelles, H. P. Müller, J. C. Greenfield, I. Kottsieper, A. Schmitt.

B. Aramejska historia i przysłowia Achikara

1. Historia Achikara

[Wprowadzenie]

(Kol. I). 1. [Oto dzie]je Achikara¹⁵, skryby¹⁶ mądrego i zdolnego, o których pouczył swego syna. [Nie miał on wprawdzie własnego potomstwa, 2. lecz] postanowił: „Jednak będę miał syna!” . Już wcześniej Achikar [został sławnym] mężem; był [kanclerzem nad całą Asyrią 3. i straż]nikiem pieczęci¹⁷ Sennacheryba, króla Asy[rii. Mówił on: „Choć] nie mogę mieć dzieci¹⁸, jednak 4. Sennacheryb, król Asyrii, polega na moim zdaniu] i radzie”¹⁹.

[Śmierć Sennacheryba; Achikar kształci swego następcę]

W [tym czasie Senna]cheryb, k[ról Asyrii, zmarł, a] 5. jego syn Asarhaddon²⁰ został królem Asyrii w miej[sce swego oj]ca [Sennacheryba]. Wtedy [rzekłem²¹ sobie: 6. „Jestem] już w podeszłym wieku”. Posła[łem więc] po mego sio[strzeńca, aby zastąpił mnie po] mej śmierci [i został 7. kanclerzem i strażnikiem pie]częci u [króla] As[arhaddona, jak ja byłem u Sennacheryba 8. króla] Asyrii. Wówczas [wziąłem Nadana, mego] siostrzeń[ca, za syna. Wychowałem go i wykształciłem] 9. i nauczyłem go mądrości. Obdarzyłem go zaszczytami²² i u[mieściłem go w] kancelarii pałacowej przy [sobie, wobec króla, pośród] 10. jego dworzan.

[Nadan przedstawiony Asarhaddonowi]

Przyprowadziłem go przed Asarhaddona, króla Asyrii, a k[ról rozprawi]ał z nim] na temat mądrości, [on zaś odpowiadał na 11. wszyst]kie py-

¹⁵ Taka jest uproszczona forma imienia, znana wcześniej z wersji syryjskiej; tekst aramejski jednak sugeruje wymowę „Achijaqar” i pozwala ustalić znaczenie imienia: „mój brat jest sławny”.

¹⁶ Skryba na Bliskim Wschodzie to nie tylko kopista, ale również nauczyciel i badacz naukowy. Skrybowie często służyli królom jako doradcy i urzędnicy dworscy; por. 1 Krn 27, 32; Ezd 7, 6.

¹⁷ Por. Tb 1, 21n.

¹⁸ Achikar mógł być eunuchem, zgodnie z praktyką dworów bliskowschodnich.

¹⁹ Dosł. „na mojej radzie i na moich słowach jest (oparty) król” (por. I 43.57.60n.). Pojęcie „rady, planu” (hbr. *esah*) należy również do kluczowych terminów biblijnej literatury mądrościowej (np. Hi 5, 13; Prz 1, 30; 8, 14).

²⁰ Późniejsze wersje odwracają kolejność sukcesji na tronie asyryjskim.

²¹ Opowiadanie o Achikarze przechodzi z trzeciej osoby w pierwszą; podobna zamiana w Tb 1, 2-3.

²² Dosł. „obdarzyłem dobrami”; por. Ps 85, 13.

tania. Wówczas Asarhaddon, król Asyrii, upodobał sobie w nim i rzekł (do mnie): „Niech życie twe [będzie długie], 12. mądry skrybo, kanclerzu całej Asyrii, żeś przyjął swego [siostrze]ńca za syna, nie [mając] syna własnego?”. 13. [Gdy król Asy]rii [powiedział to], ja Achikar, oddałem pokłon ku czci Asarh[addona, króla] Asyrii.

[Nadan następcą Achikara na dworze]

14. [Wkrótce potem, gdy ja, A]chikar, widziałem, że Asarhaddon, król Asyrii, był w dobrym nastroju, zwróciłem się do 15. [króla, mówiąc]: „Służyłem twemu ojcu, królowi [Sennache]rybowi, który władał [przed tobą...] 16. [...]”²³

(kol. II). 17. Teraz jestem już stary; nie mogę dłużej pełnić mych obowiązków w pałacowej kancelarii [i sprawować swej służby u ciebie]. 18. Ale oto mój syn, Nadan, jest już dorosły. Niech on zastąpi mnie jako skryba [i kanclerz całej Asyrii, i niech on 19. będzie [stra]żnikiem pieczęci u ciebie! Albowiem [przekazałem mu] moją mądrość i ra[dę]. Asarhaddon, 20. król Asyrii, odparł mi: „Bardzo dobrze, [twój syn] będzie [skrybą i kanclerzem, oraz strażnikiem pieczęci u mnie 21. w twoje miejsce. Niech spełnia twe obowiązki] u mnie”. Gdy ja, Achikar, usłyszałem 22. tę obietnicę, wróciłem do domu [...].

[Wiarołomstwo Nadana]

23. [A co do mojego siostrzeńca, którego wychowałem] i umieściłem w kancelarii pałacowej [wobec Asarhaddona, króla Asyrii, wśród 24. jego dworzan], myślałem sobie: „Zatroszczy [się o moje] sprawy, [jak ja o niego]”. Lecz oto 25. mój sio[strzeniec, którego wychowałem, uknuł spisek przeciwko [mnie i postanowił sobie]: 26. „Oto mogę po[wiedzieć królowi: «Ten stary Achikar, który był stróżem pieczęci] 27. u twego ojca, króla Sennache[ry]ba, [podburza kraj przeciw tobie, gdyż] był on doświadczonym [kanclerzem i skrybą], 28. na którego zdaniu i ra[dzie zwykła polegać cała Asyria]». Skoro [Asarhaddon] 29. posłyszysz [tę wieść], rozgniewa się bardzo [i każe zabić Achikara]”. Otóż] 30. gdy ten przewrotny mój syn²⁴ uknuł [to oszczerstwo...]. 31. [...]”²⁵.

²³ W linii 16 zachowało się zaledwie kilka liter. Grelot (*Documents*, 106) umieszcza między kol. I i II zbiór przysłów (kol. VI-XIV), powołując się na świadectwo tekstu syryjskiego. Inni jednak (Lindenberger, Martínez-Borobio) wołają kontynuować historię Achikara, który znajduje się na audyencji u króla (Nadan otrzymał już pouczenie [linie 9-10]).

²⁴ Dosł. „ten mój syn, który nie jest mym synem”.

²⁵ Tekst mocno uszkodzony; późniejsze wersje rozbudowały w tym miejscu narrację, mówiąc o szczegółach planu Nadana.

[Achikar skazany na śmierć]

(kol. III). 32. [Wówczas Asa]rhaddon, król Asyrii, [wpadł w gniew] i rzekł: 33. [„Sprowadź mi Nabusumiskuna, jed]nego z oficerów mego ojca, który [był] na jego służbie!”²⁶. 34. Król rzekł (mu): „Odszukaj [Achikara] i gdziekolwiek go znajdziesz, 35. [zabij go!] W przeciwnym razie ten stary Achikar, który był mędrce[m], skrybą 36. [i kanclerzem całej Asy]rii, zdoła podburzyć kraj przeciw nam!”. Gdy 37. [król A]syrii [to powiedział], wyznaczył dwu innych mężów z nim, aby byli świadkami 38. wykonania [egzekucji]. Oficer ten, [Nabu]sumiskun, wyruszył w drogę na szyb[kim] ko[n]niu, 39. w towarzystwie [tych mężów].

[Odnalezienie Achikara i przekazanie mu wieści o zdradzie Nadana]

40. Po trzech dniach [on i jego] towarzysze zwró[cili wzrok na mnie], jak szedłem poprzez winnice. 41. [Skoro] oficer Nabusumiskun ujrzał mnie, rozdarł swój płaszcz i zapłakał: 42. „Czy to ty, mądry skrybo i dobry doradco, który [byłeś mężem pra]wym, 43. na którego zdaniu i radzie opierała się cała Asyria? 44. [Twój syn, którego wy]chowałeś i umieściłeś w kancelarii pałacu, zadenuncjował²⁷ cię, zgubił cię i zwró[cił się 45. przeciw tobie”].

[Achikar prosi Nabusumiskuna o ocalenie]

[Natych]miast ja, Achikar, wystraszony odparłem [oficerowi] Nabusum[iskunowi]: 46. „Tak, to ja jestem tym Achikarem, który dawno temu wybawił cię od niewinnej śmierci, 47. [kiedy to] król Asarhaddon, ojciec [Sennacheryba], był tak zagniewany na ciebie, 48. [iż chciał cię zabić]. Zabrałem cię osobiście do swego domu i opiekowałem się tobą

(kol. IV). 49. jak własnym bratem. I ukrywałem cię przed nim, mówiąc: «Zabiłem go», aż do stosow[nej chwili]²⁸. Wówczas, 50. po długim czasie, zaprowadziłem cię do króla Sennacheryba i oczyściłem cię z zarzutów w jego obecności. 51. I nie uczynił ci krzy[wdy]; co więcej, król Sennacheryb był mi wdzięczny, że zachowałem ci życie, a nie zabiłem cię. Teraz kolej na ciebie, 52. byś uczynił mi tak, jak ja tobie uczyniłem²⁹. Nie zabijaj mnie, [lecz] zabierz mnie do swego domu, aż się odmieni sytuacja³⁰. 53. Król Asarhaddon jest znany ze swej łaskawości; w końcu przypomni sobie

²⁶ Dosł. „który jadał chleb mojego ojca”.

²⁷ Tłumaczenie przypuszczalne; Grelot inaczej dzieli zdanie.

²⁸ Dosł. „do innego czasu”.

²⁹ Por. Tb 4, 15; Mt 7, 12.

³⁰ Dosł. „do innych dni”.

o mnie i będzie potrzebował mojej rady. Wówczas 54. zaprowadzisz mnie do niego, a on mnie ulaskawi”.

[Zgoda Nabusumiskuna i zamiana wyroku]

55. Wtedy oficer Nabusumiskun odrzekł mi: „Nie lękaj się 56. Achikarze, mój [pa]nie, ojczyzna całej Asyrii! Na twojej radzie [polega] król Sennacheryb i [całe] wojsko Asyrii!”. 56. I zaraz zwrócił się oficer Nabusumiskun do swych towarzyszy, do tych dwóch mężów, którzy z nim byli: 57. [„Słuchaj]cie! Zbliź[cie się] do mnie, a ja wam przedstawię [mój] plan, a jest to [bardzo] dobry plan”. 58. Wówczas ci dwaj [mężowie] odparli [mu: „Po]wiedz nam, panie Nabusumiskunie, 59. co są[dzisz, a my będziemy ci posłuszni”]. Wtedy oficer [Nabusumiskun] od[powiedział] im: „Posłuchajcie mnie. 60. To jest [Achi]kar; był on wielkim³¹ człowiekiem, [strażnikiem pieczęci króla] Asarhaddona, a 61. całe wojsko [Asy]rii polegało na jego zdaniu i radzie. Niech to będzie dalekie od nas, byśmy mieli go zabić! [Otóż] mam ja na służbie pewnego eunucha³²; 62. niech on zostanie stracony³³ między ty[mi] dwoma górami zamiast tego oto, Achikara. [Jak wiadomo], król wyśle innych ludzi 63. po nas, aby dokonali oględzin zwłok tegoż Achikara. Wtedy [obejrzą zwłoki] mojego eunucha³⁴ (i tak się sprawa skończy).

(kol. V).³⁵ 64. Aż wreszcie [król] Asarhaddon przypomni sobie [zapewne o Achikarze, zapragnie jego rady i będzie go żałował]. 65. Wówczas serce króla Asarhaddo[na zwróci się do mnie; powie on swym oficerom i dworzanom]: 66. «Dałbym wam bogactwa liczn[e jak ziarnka piasku, gdybyście mi znaleźli Achikara!»”. Plan ten] 67. spodobał się obydwom towarzyszom. [Rzekli oni do oficera Nabusumiskuna]: 68. „Uczyń jak rzekłeś! [Nie zabijemy go, lecz wydasz nam] 69. tego eunucha zamiast Achikara, [aby był zabity między tymi dwoma górami”].

³¹ Aramejski rzeczownik *rab*, „wielki (człowiek)” należy odróżnić od tytułu, który tłumaczymy jako „oficer” (*rabbe*), zapewne pochodzenia akadzyjskiego.

³² Aramejski *saris*, oznacza dostojnika dworskiego, przełożonego nad sługami (wskazuje na to etymologia akadzyjska *ša risz*, „ten, który stoi na czele”. Zob. Est 1, 10 i in.; Dn 1, 7nn. W tekście aramejskim jest to podwładny Nabusumiskuna; wersje późniejsze czynią z niego sługę Achikara, który czekał w więzieniu na wykonanie wyroku.

³³ Czasownik ten został opuszczony przez skrybę, a następnie dopisany nad linią.

³⁴ Tekst sugeruje, że również Achikar był eunuchem, stąd podstęp mógł się łatwiej udać.

³⁵ Ponad połowa tej kolumny jest nieczytelna; przekład opiera się na rekonstrukcji Cowleya.

[Achikar ukrywa się przed królem]

70. W owym czasie rozeszła się wieść po kra[ju Asyrii, że Achikar], skryba króla [Asarhaddona], 71. został stracony. Wtedy [oficer] Nabusu-[miskun zabrał mnie do swego domu i ukrył mnie³⁶]. 72. Troszczył się o mnie jak [ktoś opiekuje się własnym bratem. I powiedział mi: „(...) chleb i wodę] 73. będą dostarczać memu panu. Jeś[li...”. 74. I dostarczał mi] w obfitości żywność i ob[fitę] zapasy. [Wówczas udał się oficer Nabusu-miskun] 75. do króla Asarhaddona [i rzekł: „Wykonałem wszystko, co mi rozkazałeś. 76. Poszedłem, odnalazłem owego Achikara [i kazałem go stracić”. Gdy to usłyszał król Asarhaddon], 77. przepytął obu mężów, [których wysłał wraz z Nabusumiskunem. A oni zeznali: „Stało się tak], 78. jak on powiedział”. Wówczas, gdy [król] Asarha[ddon...].

[Tu urywa się opowieść; dalsze kolumny zawierają zbiór przysłów Achikara. Część tych sentencji ma formę rozbudowaną, przypominając bardziej krótką bajkę. Nie wiemy, ile tych pouczeń znajdowało się w wersji z Elefantyny; zapewne było ich znacznie mniej niż w późniejszych wersjach językowych. Zachowane fragmenty aramejskie musiały mieć tylko krótką wzmiankę o rehabilitacji Achikara i o ukaraniu Ndana. Dla ułatwienia lektury wprowadzamy w drugiej części (przysłowia Achikara) podwójną numerację wersetów: pierwsza cyfra jest kontynuacją zbioru poprzedniego (kol. I-V), a druga (w nawiasie) oznacza kolejne przysłowie. Taki zabieg wydawcy (J. Lindenberger) umożliwi porównanie zbioru aramejskiego z przysłowiami syryjskimi].

2. Przysłowia Achikara

(Kol. VI). 79 (1). Co jest silniejsze od ryczącego osła [...] ³⁷?

80 (2). Syn, który jest pouczany i karcony, któremu nogi zakuwają w dyby³⁸, [będzie szczęśliwy w życiu]³⁹.

³⁶ W późniejszych wersjach Achikar został ukryty w podziemiach własnego domu; por. Tb 14, 10.

³⁷ Grelot: „... od wina fermentującego w prasie”; wówczas przysłowie miałoby analogię w greckim apokryfie o strażnikach królewskich (3 Ezd 3, 17). Użyty tu aramejski wyraz oznacza zarówno osła, jak i wino. Sens pytania pozostaje niejasny z powodu uszkodzenia tekstu; możliwe, że ma ono związek z następnym zdaniem.

³⁸ Por. Syr 6, 23n.

³⁹ Uzupełnienie w klamrach za Grelotem; jeśli jednak zdanie to stanowi całość z poprzednim, nie wymaga dodatku. Temat ojcowskiego karcenia jest wspólny mądrości biblijnej i bliskowschodniej.

81 (3). Nie szczędź różgi swemu synowi, byś go nie musiał ratować [od złego]⁴⁰.

82 (4). Jeśli cię biję, mój synu, nie umrzesz;
ale gdybym cię zostawił własnym zachciankom⁴¹, [nie ocalisz życia].

83 (5). Kij dla sługi, nagana dla służącej,
a dla wszystkich twych sług – dyscyplina⁴²!

84 (6). Kto kupuje zbiegłego niewolnika czy złodziejkę służącą,
[wprowadza strach do własnego domu⁴³,

i zniesławia] 85. imię swego ojca i jego potomstwa,
gdyż własne imię zniesławia.

86 (7). Gdy skorpion znajdzie pożywienie, nie chce go jeść,
ale (gdy znajdzie) coś niejadalnego, woli to od (dobrego) pokarmu⁴⁴.

87 (8). [...] łania [...]⁴⁵.

88 (9). Gdy lew wyczuje zapach jelenia w ukryciu pieczary,
[skoczy na niego i schwyci]⁴⁶;

89. wyleje krew jego, a mięso pożre. Podobne bywa spotkanie z [ludźmi]⁴⁷.

90 (10). [Gdy] lew⁴⁸ [ryczy], osioł zrzuca swój ciężar i nie chce go dźwigać.

Będzie zawstydzony przez tego, który mu towarzyszy⁴⁹

⁴⁰ Por. Prz 23, 13n.; 13, 24; 19, 18; 22, 15; 29, 15. 17; Syr 30, 1-13. Wersja aramejska (2, 14) rozwija myśl tego i następnego przysłowia: „Synu, nie oszczędzaj różgi swemu synowi... Jeśli uderzysz go różgą raz i drugi, będzie spokojniejszy, a nie umrze. Ale jeśli pozostawisz go własnej woli, zostanie złodziejem; a wtedy poprowadzą go na szubienicę i na śmierć. I będzie ci wyrzutem i złamaniem serca”. Por. też tekst syryjski (2, 22).

⁴¹ Dośł. „własnemu sercu”. Paralelizm antyetyczny pozwala łatwo uzupełnić zakończenie.

⁴² Por. Prz 26, 3.

⁴³ Tłumaczenie przypuszczalne, oparte na propozycji Cowleya.

⁴⁴ Sens: co dla jednego jest strawne, drugiemu zaszkodzi. Grelot: „Skorpion, znaleziony przez człowieka, nie zastąpi mu pokarmu; żadne stworzenie go nie zje. Wyjdzie mu to lepiej niż temu, kto by go skosztował”.

⁴⁵ Poza fragmentami kilku słów, zdanie to jest zupełnie nieczytelne.

⁴⁶ Uzupełnienie *ad sensum* (propozycja Grelota).

⁴⁷ Por. bajkę Ezopa o łani i lwie: „Łania, uciekając przed myśliwymi, wpadła do jaskini lwa, aby się ukryć. Gdy lew ją chwycił i miał już pożreć, zawołała: O, ja nieszczęsna! Uciekając przed ludźmi, wpadłam w pazury dzikiego zwierza” (L. W. Daly, *Aesop Without Morals*, New York-London 1961, 126).

⁴⁸ Niejasna jest relacja tego słowa ze zdaniem poprzednim. Cowley sugeruje początek zdania: „Z [obawy przed] lwem...”. Uzupełniamy za Grelotem.

⁴⁹ Słowo aramejskie odnosi się zwykle do osób (tutaj byłyby to człowiek prowadzący zaprzęg), w bajkach jednak może dotyczyć zwierząt.

i poniesie ciężar, który nie był jego;

91. zostanie obarczony ładunkiem wielbłąda⁵⁰.

(11). Osioł pokrywa oślicę z żądz do niej, a ptaki [...] ⁵¹

92 (12). Są dwie rzeczy dobre, a trzecia podoba się Szamaszowi⁵²:

ten, kto pijąc wino, wylewa je w ofierze;

ten, kto zdobywając mądrość [strzeże jej]⁵³,

93. i ten, kto słuchając wieści, nie rozgłasza jej.

Oto, co jest cenne wobec Szamasza.

Ale na pijącego wino bez [wylania w ofierze],

94. i na marnującego swą mądrość,

i na [plotkarza] – któż spojrzy⁵⁴?

(13). Niebiosa⁵⁵ łaską darzą narody,

mądrość [pochodzi od] bogów.

(kol. VII). 95. Zaiste, cenna jest ona dla bogów;

wieczne jest jej królestwo⁵⁶.

Ustanowił ją Szamajn⁵⁷,

a Pan świętości ją wywyższył.

96 (14a)⁵⁸. Synu, nie przeklinaj dnia, póki nie ujrzysz nocy!

97 (14b). [Synu mój, nie mów wszystkiego]⁵⁹, co przyjdzie ci na myśl,

bo w każdym miejscu są oczy i uszy!

Strzeż ust swoich, by nie przyniosły ci szkody⁶⁰!

⁵⁰ Sens: kto nie chce dźwigać swego ciężaru, zostanie obarczony cięższym zadaniem. Por. bajkę Ezopa o mule, który nie chciał wspomóc osła w dźwiganiu ciężaru. Osioł spadł w przepaść i zabił się, a właściciel obarczył muła podwójnym zadaniem (L. W. Daly, dz. cyt., 170n.).

⁵¹ Brak końcowych wyrazów uniemożliwia zrozumienie sensu; być może trzeba dopełnić „z pragnienia potomstwa”.

⁵² Babilońskie bóstwo słońca.

⁵³ Uzupełnienie wg propozycji Grelota.

⁵⁴ Literatura mezopotamska zna wiele zestawień zachowań, które podobają się Szamaszowi, bądź są mu wstrętne. Przysłowia liczbowe znane są również w Biblii (np. Prz 6; 30; Syr 25; Am 1-2).

⁵⁵ Albo Szamajn (imię bóstwa, jak niżej); por. Prz 8, 22-31; Syr 1, 9n.; 24, 1-7.

⁵⁶ Por. Mdr 7, 25.29; Henet 42, 1n.

⁵⁷ Baal Szamajn, „Pan Niebios”, był jednym z głównych bóstw Aramejczyków. Sentencja ta przypomina hymn ku czci mądrości; por. Ba 3, 29; J 1, 1-4.

⁵⁸ Grelot, który wprowadził przyjętą tu numerację przysłów, błędnie połączył to zdanie z następnym. Idziemy tu za propozycją Lindenbergera.

⁵⁹ Lindenberger uzupełnia pierwszą część zdania, która zapewne wypadła podczas przekazu. Por. Syr 22, 27; Koh 10, 20.

⁶⁰ Prestrogi przeciw nadużyciom mowy są częste w literaturze mądrościowej. Por. egipskie *Pouczenia Onchszeszonki* 7, 27n.: „Nie mów pochopnie, abyś uniknął szkody.

- 98 (15). Nade wszystko strzeż ust swoich,
i wobec tego, coś usłyszał, zamknij serce⁶¹.
Bo słowo jest ptakiem: kto je wypuści, jest bezrozumny⁶²!
- 99 (16). Dobieraj słów, zanim je wypowiesz,
a potem kieruj je do [brata], by mu pomóc.
Bowiem pułapka ust jest bardziej niebezpieczna,
niżli pułapka na wojnie⁶³!
- 100 (17). Nie gaś słowa królewskiego;
niech będzie ono lekarstwem dla twego serca⁶⁴.
18. Łagodne jest słowo króla,
lecz bardziej ostre i celne niż miecz obosieczny⁶⁵.
- 101 (19). Gdy trudna sprawa przed tobą – nie sprzeciwiaj się królowi⁶⁶:
gniew jego szybszy od błyskawicy.
Zważaj na siebie, 102. by nie zapłonął na twe słowo,
abyś przed czasem nie musiał schodzić (z ziemi)⁶⁷!
- 103 (20). Gdy otrzymałeś rozkaz królewski, jest on jak ogień płonący.
Wykonaj go od razu, by nie wybuchnął przeciw tobie i nie spalił ci rąk.
104. Raczej niech słowo króla będzie pragnieniem (twego) serca.
(21). Jak mogą drewna sprzeczać się z ogniem,
mięso z nożem, a człowiek z królem⁶⁸?
- 105 (22). Kosztowałem nawet gorzkich jagód i jadłem piołun,
ale nic nie jest bardziej gorzkie niż nędza⁶⁹!
- (23). Łagodny jest język króla, 106. ale łamie kości smoka.
(Jest on) jak śmierć, której nie widać⁷⁰!

Nie mów od razu tego, co ci przyjdzie do głowy” (S. R. K. Glanville, *The Instructions of 'Onschsheshonqy, Catalogue of Demotic Papyri in the BM 2*; London 1955).

⁶¹ Por. Ps 141, 3; Syr 22, 27; 27, 16-21.

⁶² Por. Prz 26, 2; także wersja syryjska (2, 25) i armeńska (2, 17 = staro-cerkiewno-słowiańska 23).

⁶³ Por. wersja syryjska (2, 53) i armeńska (2, 55).

⁶⁴ Por. Prz 4, 20-22; 12, 18b; 13, 17; 16, 24; metafora „gaszenia”, por. 1 Tes 5, 19.

⁶⁵ Por. Ps 52, 2; 57, 4; Mdr 18, 15n.; Hbr 4, 12.

⁶⁶ Por. Koh 8, 2-4.

⁶⁷ Por. egipskie *Pouczenia Ptahhotepa* 445 (ANET 414a). Temat gniewu króla jest częsty także w mądrości biblijnej: Prz 14, 35; 16, 14; 19, 12; 20, 2; Koh 10, 4.

⁶⁸ Por. Iz 10, 15; Koh 6, 10b. Późniejsze wersje nie nawiązują do tego przysłowia; por. jednak Syr 2, 65.

⁶⁹ Por. wersję armeńską (2, 69): „Synu, jadłem piołun i piłem żółć, ale najbardziej gorzkie jest ubóstwo...”. Przysłowie 22 ma tę samą formę co 29 i 30.

⁷⁰ Por. Prz 25, 15b; Syr 28, 17.

24. Nie raduj się wielką liczbą dzieci,
ani ich małą liczbą [się nie zamartwiaj]⁷¹.

107 (25). Król jest jak Miłosierny⁷², nawet głos jego jest doniosły;
któż może się ostać przed nim? Tylko ten, z kim jest El!

108 (26). Pięknie, jak Szamasz, wygląda król,
a jego majestat jest wspaniały dla kroczących po ziemi w pokoju.

109 (27). Dobrze naczynie kryje rzecz w sobie,
ale pięknięta sprawa, że wydobywa się ona na zewnątrz⁷³.

110 (28). Lew zbliżył się do osła, by go pozdrowić: „Pokój niech będzie
z tobą!”.

Odpowiadając, osioł rzekł do lwa [...] ⁷⁴

(kol. VIII). 111 (29). Nosilem piasek i dźwigałem sól,
ale nic nie jest cięższe nad dług⁷⁵.

112 (30). Nosilem słomę i ważyłem źdźbło,
ale najbardziej lekceważony jest cudzoziemiec⁷⁶.

113 (31). Miecz mąci spokojne wody między dobrymi sąsiadami.

114 (32). Jeśli mały człowiek używa wielkich słów, odpłyną one od
niego,

bo jego otwarte usta obrażają 115. bogów.

Ale jeśli jest on ulubieńcem bogów,
to oni położą dobre (słowa) na jego wargi, by mówił⁷⁷.

116 (33). Liczne są gwiazdy na niebie, a człowiek nie pozna ich
imion⁷⁸;

podobnie człowieka nie pozna człowiek.

117 (34). Lew nie mieszka w morzu, chociaż wąż morski nazywa się
*labbu*⁷⁹.

⁷¹ Por. wersję armejską (2, 34): „Synu, nie ciesz się liczbą swych dzieci, i nie martw się ich brakiem”.

⁷² Tytuł aramejskiego boga El.

⁷³ Por. Syr 21, 14. Aramejska *milla*, podobnie jak hebrajski *dabar*, oznacza zarazem „rzecz” i „słowo”.

⁷⁴ Pierwsza z serii bajek o zwierzętach (por. 35, 36 i 106). Koniec kolumny jest nieczytelny, ale por. wersję syryjską (8, 9).

⁷⁵ Ścisłą paralelę daje wersja syryjska (2, 45). Por. Hi 6, 2-3; Prz 27, 3 i Syr 22, 14n.

⁷⁶ Ścisłą paralelę daje Talmud (bBB 98b) w sentencji przypisanej Syrachowi: „Zważyłem wszystko na wadze i nie znalazłem nic lżejszego nad źdźbło; lecz jeszcze lżejszy jest zięć żyjący w domu teścia”. Por. też wersję syryjską (2, 46) przysłów Achikara.

⁷⁷ Por. Wj 4, 10-12; Jr 1, 6-9; Mk 13, 11; Łk 12, 11n.

⁷⁸ Por. Iz 40, 26; Ps 147, 4.

⁷⁹ Słowo to, w akadyjskim oznacza potwora morskiego, a w aramejskim lwa. Przysłowie jest przykładem gry słów i świadectwem mezopotamskiego podłoża utworu.

- 118 (35). Lampart podszedł do kozy, której było zimno.
Lampart rzekł do kozy: „Podejź, abym okrył cię moją skórą!”
119. Odparła koza lampartowi: „Czemu mam to zrobić, panie?
Nie odbieraj mi mojej własnej skóry!”
Bowiem [lampart] nie 120. pozdrawia gazeli,
chyba po to, by wypić jej krew⁸⁰.
- (36). Niedźwiedź przyszedł do jagniąt i mówi: „[Wezmę sobie jedno
z was ij]⁸¹
121. będę zadowolony”
Jagnięta mu odparły: „Weź sobie spośród nas, którego chcesz,
my [jesteśmy tylko owcami, a ty – niedźwiedziem]!”⁸²
122. Bowiem nie w mocy ludzi podnieść czy opuścić nogę,
lecz tylko [w mocy bogów]⁸³.
123. (Wariant:) Bo nie jest w twej mocy podnieść czy opuścić nogę⁸⁴.
(37). Jeśli dobro wychodzi z ust lu[dzi, to dobrze]⁸⁵,
124. a jeśli zło wychodzi z ich ust, to bogowie przywiodą zło na nich.
(38). Jeśli oczy bogów spoczywają na ludziach,
125. to człowiek może rąbać drzewo w ciemnościach i nie być widzia-
nym,
a złodziej, który włamie się do domu, będzie schwytyany⁸⁶.
(kol. IX). 126 (39). [Nie napinaj] swego łuku,
by wypuścić strzałę przeciw prawemu,
gdyż bogowie przyjdą mu na pomoc,
i zwrócą ją przeciw tobie⁸⁷.
127 (40). [Słuchaj], mój synu:

⁸⁰ Jest to najlepiej zachowana bajka, jedna z najdłuższych w całym zbiorze. Por. wersję syryjską (7, 4) i aramejską (7, 9).

⁸¹ Propozycja Lindenbergera; inaczej Grelot.

⁸² To obie propozycje są zgodne.

⁸³ Por. Rdz 41, 44; Jr 10, 23.

⁸⁴ Podobnie jak poprzednia, tak i ta bajka kończy się krótkim przysłowiem, cytowanym przez słabszych. Tutaj przysłowie zachowało się w dwu wersjach, jedna w 3., druga w 2. os. liczby poj.

⁸⁵ Uzpełnienie tekstu nie jest konieczne; zdanie warunkowe może być niedokończone (elipsa); por. Dn 3, 15.

⁸⁶ Sens niejasny; możliwe, że po linii 124 wypadła część zadania, a linia 125 zaczyna nową myśl.

⁸⁷ Por. Ps 11, 2.6; 64, 1-7. Wariantem tego przysłowia jest zdanie 41; por. też paralelizm między 40 a 42.

Żniwuj w każde zniwa i wykonuj każdą pracę;
wtedy będziesz jadł do syta i zostawisz swym dzieciom⁸⁸.
128 (41). [Jeśli na]pinasz łuk i wypuszczasz strzałę
przeciw bardziej prawemu od ciebie – jest to grzech przeciw bogom⁸⁹!
129 (42). [Słuchaj]⁹⁰, mój synu:
pożycz ziarna i pszenicy, abyś mógł jeść do syta
i zostawić swym dzieciom, które są z tobą.
130 (43). Nie bierz dużej pożyczki od złego człowieka.
A jeśli już wzięłeś pożyczkę, to nie spocznijsz aż 131. ją spłacisz.
Pożyczka jest wygodna na krótko,
ale spłacenie jej może kosztować dom⁹¹.
132 (44). [Synu, słuchaj] tego twymi uszami,
bo prawdomówność czyni człowieka miłym,
ale kłamliwe wargi czynią go obrzydliwym.
133 (45). Początkowo tron jest [wygodny] dla kłamcy,
ale na koniec jego kłamstwo go obali i w twarz mu naplują⁹².
134 (46). Kłamca winien mieć gardło podcięte;
podobnie poświęcona dziewica, która [odsłania] swą twarz,
jak i człowiek, który zło czyni, 135. wbrew woli bogów.
136 (47). [Nie pogardzaj] tym, co jest twym losem,
ani nie pożądaj wielkości niedostępnej dla ciebie⁹³.
137 (48). [Nie gromadź] bogactwa, abyś nie zatracił swego serca⁹⁴.
138 (49). Kto nie chlubi się imieniem swego ojca i matki,
nad tym Szamasz⁹⁵ nie będzie świecił,
gdyż jest to zły człowiek.

⁸⁸ Por. Prz 12, 11; 28, 19; Koh 2, 24; 3, 13.22; 5, 18n.; 9, 7n.; Syr 7, 15. Liczne są paralele bliskowschodnie tej sentencji, na przykład *Pouczenie Amenemopeta* 8, 16n. (ANET 422b).

⁸⁹ Przysłowie oparte na grze słów „strzała” i „grzech”, które w aramejskim (jak i w hebrajskim) piszą się podobnie. W zmienionej formie przysłowie to wraca w wersji syryjskiej (7, 5).

⁹⁰ Grelot uzupełnia: „Jeśli potrzebujesz...”. Jest to wariant zdania 40., przy czym akcent spoczywa na pożyczce ziarna.

⁹¹ Por. Lb 24, 13; Prz 6, 1-5.

⁹² Ponieważ przysłowie dotyczy tronu, „kłamca” może oznaczać uzurpatora, bądź zbuntowanego wasala. Słowo to pojawia się często w dyplomacji Bliskiego Wschodu.

⁹³ Por. Ps 131, 1.

⁹⁴ Por. Ez 28, 5; Ps 62, 10; Pwt 8, 13n.; Łk 12, 13-21; 1 Tm 6, 10.

⁹⁵ Babilońskie bóstwo słońca. Paralele biblijne czci rodziców: Prz 20, 20; Wj 20, 12; Pwt 5, 16; Syr 3, 1-16.

- 139 (50-52). Moje nieszczęście pochodzi ode mnie samego;
 przed kim okażę się niewinnym⁹⁶?
 Mój własny syn knuje w moim domu,
 a cóż mam powiedzieć o obcych⁹⁷?
 140. Jeśli on zeznaje fałszywie przeciwko mnie,
 to któż stanie w mej obronie?
 Jeśli z mojego domu wylała się trucizna,
 to przed kim mam złożyć swą skargę?
 141 (53). Nie wyjawiaj swych [ta]jemnic przed [przy]jaciółmi,
 aby wobec nich nie ucierpiała twa sława⁹⁸.
(kol. X). 142 (54). Jeśli ktoś stoi wyżej od ciebie,
 nie wdawaj się z nim w sprzeczkę⁹⁹.
 143 (55). Jeśli ktoś jest godniejszy i silniejszy od ciebie,
 [nie sprzeciwiaj mu się, aby nie zabrał on]
 144. twej części i nie [dołączył] do własnej¹⁰⁰.
 145 (56). [...]. Takim jest mały człowiek, który [prawuje się z wiel-
 kim].
 146 (57). Nie odpychaj mądrości od siebie, [aby...]
 147 (58). Nie bądź zbyt sprytny, by ciemności nie zgasiły [twego
 światła]¹⁰¹.
 148 (59). Nie bądź zbyt słodki, by cię nie [zjedzono],
 ani zbyt gorzki, [by nie wzgardzono tobą]¹⁰².
 149 (60). Synu, jeśli chcesz być wywyższony,
 [sam się uniaż przed Szamaszem]¹⁰³,
 150. bo on unia [męża pysznego], a [wywyższa niskiego]¹⁰⁴.

⁹⁶ Por. Hi 9, 2; 25, 4.

⁹⁷ Por. Ps 41, 9; 55, 12-14; Jr 9, 3-6; 12, 6; Mi 7, 6; J 13, 18.

⁹⁸ Por. Prz 25, 9n. Takie napomnienia są częste w literaturze mądrościowej. Wersja arabska (2, 43) ma nieco inną formę: „Synu mój, nie zdradzaj swego stanu przed przyjacielem, aby tobą nie wzgardził”; jeszcze inaczej aramejska (2, 74): „Synu, nie wyjawiaj swych tajemnych planów przed żoną...”.

⁹⁹ Por. Syr 8, 1; Mt 5, 25n. Podobnie wersja arabska (2, 38).

¹⁰⁰ Por. Syr 8, 12a; Mt 25, 28n.; Łk 19, 24-26.

¹⁰¹ Propozycja Grelota; Ginsberg: „aby twe widzenia nie przygasły”.

¹⁰² Uzupełniono na podstawie wersji aramejskiej (2, 8); to samo zdanie Szahrastani przypisuje Demokrytowi.

¹⁰³ Tak Grelot; ale równie dobrze mogło być: „przed królem” albo: „przed twym panem”.

¹⁰⁴ Uzupełniono na podstawie wersji aramejskiej (2, 35); por. Ps 18, 27; Hi 5, 11; 22, 29; Mt 23, 11n.; Łk 1, 52; 14, 11; 18, 14; 1 P 5, 5.

- 151 (61). Jak mogą ludzkie wargi przeklinać to, [czego bogowie nie przekleli?]¹⁰⁵.
- 152 (62). Lepiej ukrywać swą [mądrość, niż...]¹⁰⁶
- 153 (63) [...]. siebie. Niech twa dusza nie kocha [...]
- 154 (64) [...]. któż może ich uzdrowić, jeśli nie ten, z kim jest El? [...]
- 155 (65) [...]. moje ręce [...] moje usta [...]¹⁰⁷.
- 156 (66). Niech El zniweczy usta przewrotnego, i język mu wyrwie [...]¹⁰⁸.
- 157 (67). Niech dobre oczy nie ociemnieją, [a dobre] uszy [nie ogłuchną,
a dobre usta niech miłują] 158. prawdę i niech ją głoszą!
- (kol. XI)** 159 (68). Mąż pięknego charakteru i serca szlachetnego jest podobny do warownego miasta zbu[dowanego] na gó[rze]¹⁰⁹.
- 160 (69). [Jeśli] człowiek [nie] jest pod opieką bogów, to jak się ustrzeże przed wewnętrznym złem?
- 161 (70). [...], z kim nie jest El, kto przyjmie jego przysięgę¹¹⁰?
- 162 (71). [...] i człowiek. A ludy przejdą nad nimi i nie oszczędzą ich, a serca [...]
- 163 (72). Nikt nie wie, co jest w sercu innego; a gdy dobry człowiek ujrzy złe[go, niech się go strzeże.
164. Nie] powinien mu towarzyszyć w drodze, ani być jego współnikiem. Tak winien postąpić dobry człowiek wobec złego.
- 165 (73). Krzew jeżyny posłał orędzie do drzewa granatu: „Tak jeżyna do granatu: Cóż za pożytek z licznych [twych] cierni [dla tego, kto do]tyka twych owoców”?
166. Drzewo granatu odrzekło jeżynie: „Ty jesteś cała cierniem dla tego, kto cię dotyka!”¹¹¹.
- 167 (74). Sprawiedliwego każdy wspomógł;
ktokolwiek by się z nim zderzył – upadnie.
- 168 (75). [Miasto] złych upadnie w dzień klęski,
a jego bramy się zawalą, bo łupy

¹⁰⁵ Uzupełniono na podstawie Lb 23, 8a. Możliwy jest też przekład Ginsberga: „Co przeklinają ludzkie wargi, tego bogowie nie przeklinają”.

¹⁰⁶ Następne linie zachowane bardzo fragmentarycznie.

¹⁰⁷ Linie 155-158 mówią o częściach ciała.

¹⁰⁸ Por. Prz 10, 32.

¹⁰⁹ Uzupełniono na podstawie Mt 5, 14.

¹¹⁰ Być może treść tego zdania wyjaśnia wersja syryjska (7, 22).

¹¹¹ Por. bajkę Ezopa o drzewie granatu, jabłoni i jeżynie (L. W. Daly, dz. cyt. 182). Stary Testament przechował dwie bajki o roślinach: Sdz 9, 8-15 i 2 Krl 14, 9.

169. [złych przepadną]¹¹².
 (76). Podniosłem me oczy na ciebie, oddałem ci serce w mądrości;
 170. [lecz ty wzgardziłeś nimi i wy]dałeś imię me na niesławę¹¹³.
 171 (77). Jeśli zły chwyta za poję twego płaszcza, zostaw ją w jego ręku¹¹⁴;
 wezwij Szamasza, a on 172. odbierze, co swoje, i zwróci tobie.
(kol. XII). 173 (78). Utwierdź mnie, Elu, w sprawiedliwości przy tobie [...] ¹¹⁵
 174 (79). Moi wrogowie niech zginą, lecz nie od mego miecza [...] ¹¹⁶
 175 (80). Zostawiłem cię w cieniu cedru¹¹⁷, a [...] ¹¹⁶
 176. Opuściłeś twych przyjaciół, a [czciami otoczyłeś mych wrogów...] ¹¹⁸
 177 (81). Biada człowiekowi, który nie wie, czego [chce]!
 178 (82). Mędrzec przemawia, gdyż otwarcie jego ust [...] ¹¹⁸
 179-186 (83-88). (Nieczytelne)¹¹⁹
 187 (89). [Du]sza moja nie zna drogi, toteż [...] ¹¹⁹
 188 (90). Głód czyni gorzkie słodkim, [a] pragnienie [...] ¹²⁰
 189 (91). Niech gwałtownik przesyci się chlebem,
 i upije się [winem...] ¹²¹
 190 (92). (Nieczytelne)
(kol. XIII). 191 (93). Ktoś napiął łuk i wypuścił [strza]łę, ale nie [...] ¹²².
 192 (94). Jeśli twój pan powierzył ci wodę do strzeżenia [a zawiodłeś w tym,
 to jak może] 193. powierzyć złoto w twe ręce¹²³?
 194 (96). [...] a on nie [...]. „Zbliź się do mnie!”

¹¹² Por. Prz 11, 11; 14, 11; Am 1, 14; Ez 13, 11; Mt 7, 24-27.

¹¹³ Sytuacja tu opisana wiąże się ściśle z historią Achikara i Nadana.

¹¹⁴ Por. Rdz 39, 12; Wj 22, 25n.; Pwt 24, 10-13.

¹¹⁵ Por. Ps 7, 8-10. Przeplatanie sentencji mądrościowych modlitwą widać także u Syr 23, 1; 36, 1-17; 51, 1-12.

¹¹⁶ Por. Prz 11, 21; 12, 7; 21, 7.12.

¹¹⁷ Może metafora króla; por. Ez 17, 22n.; 31, 2-9; Dn 4, 7-9.17-19.

¹¹⁸ Być może ślad zarzutu Achikara wobec Nadana; por. wersja arabska (7, 25n.) i syryjska (7, 31).

¹¹⁹ Zaledwie poszczególne słowa dają sens: „ćma wpada, a wieczorem...” (l.184); „szlachetny” (l.185); do domu... ćma wpada” (l.186).

¹²⁰ Por. Prz 27, 7.

¹²¹ Por. Prz 31, 6n.

¹²² Por. Ps 7, 12n.

¹²³ Por. Mt 25, 14-30; Łk 19, 12-27.

- A niech nie mówi do niego: „Odsuń się ode mnie!”¹²⁴.
- 195 (97-98). (Nieczytelne)
- 196 (99). [Niewolnika z noga]mi w dybach czy [złodzie]ja nie należy kupować.
- 197-203. (Nieczytelne)¹²⁵
- 204 (106). [Człowiek rzekł raz] do dzikiego osła:
[„Pozwól mi jechać] na tobie, a ja zatroszczę się o ciebie”.
205. [Dziki osioł odparł: „Zachowaj] dla siebie siodło i paszę;
ja nie chcę widzieć twej jazdy!”¹²⁶.
- 206 (107). [Między skór]rę a sandał niech żaden kamyk nie wejdzie mi w stopę!
- 207 (108). (Nieczytelne)
109. Niech bogacz nie mówi: „Dzięki memu bogactwu jestem czczony!”¹²⁷.
- (kol. XIV)**. 208 (110). [Nie poka]zuj Arabowi morza, a Sydończykowi pus[tyni], gdyż ich zainteresowania są inne¹²⁸.
- 209 (111). [Kto produkuje wi]no, musi go kosztować¹²⁹,
ale strzec go winien ten, kto go nie lu[bi].

¹²⁴ Por. Prz 25, 7 i wersja syr. (2, 31n.)

¹²⁵ Tylko poszczególne wyrazy dają się odczytać.

¹²⁶ Dziki osioł jest symbolem wolności; por. Hi 39, 5-8.

¹²⁷ Por. Jr 9, 22.

¹²⁸ Por. Am 6, 12.

¹²⁹ Por. Pwt 25, 4.